

SZALON – GARNITÚRA

Az epreskert-i Jókai-szalon és Feszty-szalon¹

Egy-két évvel a millenniumi ünnepek után egy figyelemre méltó, bár nem túl nagy példányszámú kiadvány címlapján a következő kérdést szegezték a korabeli olvasóknak: „Melyik az a magyar szindarab, melyet Jókai Róza mindennap lát?” A választ – Jókai Róza férjére, Feszty Árpádra gondolva – persze minden, az irodalmi- és a művészéletben kicsit is járatos ember azonnal rá tudta vágni, hogy az „Árpád ébredése.”²

A lap – kétségtelen – nem bizonyult szélesebb körben ismertnek. A Bajza utca 19/b. Hajnal. Casa Feszty telephelyű és kiadású Kocczintási Hirlapot³ ugyanis Feszty Árpád kapta neve napjára barátaitól, a Pósa-asztal⁴ tagjaitól. Hogy pontosan melyik évben, az mára már – akár egy kirakós játékban – csak bizonyos utalásokból és ismeretdarabkákból illeszthető össze. Mégpedig az olyasféle, egyértelműen az idős Jókai egyik különös álmom-regényére, valamint a 75 éves író és 18 éves második feleségének kapcsolatára értendő célozgatásokból, a lap nem túl finnyás ízlésű, sőt mondjuk ki: egyenesen ízetlen vicceiből, hogy: „fűszerkereskedő portékáját ajánlja Öreg ember nem vén ember jelígevel.” Meg hogy: „Nevelőnek ajánlkozik fiatal lányok mellé, minden tekintetben kiművelt szerkesztő.” Sőt: „Bársonykabátos fekete szakállas úr, aki a földalattin oly alattomosan fixirozott s a kit e lapra figyelmeztettem, irjon »Örök ifju« czim alatt a kiadóhivatalba három hét mulva.” Miután az újság rövid hireiben megjelent az a szintűgy a Jókai rezidenciáira értendő, árulkodó és vészjósló közlemény is, hogy: „Már az ide-i szüret alkal-

¹ A témával egy Fábri Anna vezette projekt keretében kezdtem foglalkozni.

² Utalás Fesztynek az *Árpád győzelme Szvatopluk fölött Bánhidán* (1896) című festményére. Feszty a festményt Bihar megye számára készítette. A poén egyébként még csak nem is dupla-, hanem triplafenekűnek lehetett szánva, hiszen – Feszty keresztnéve mellett – ugyanúgy utalt Vörösmarty Mihály 1837-es *Árpád ébredése* című darabjára (mely annak idején a Pesti Magyar Színház nyitódarabja volt), mint a *Magyarok bejövetele* című körkép *Árpád győzelme* alcímére.

³ Kocczintási Hirlap, főszt. Feszty Árpád (t. i. nem a hírlapnak, hanem a kocczintásnak), száma: egy kupiczka, Bajza utca 19/b., Hajnal, Casa Feszty. OSZK Mikrofilmtár, Alkalmi lapok.

⁴ A Pósa-asztal Feszty írókból-művészekből álló baráti társasága volt. Első tanyájuk egy józsefvárosi kocsmá volt, majd az asztaltársaság átköltözött a Rákóczi úti Orient szálló éttermébe. A furfangos törvények szerint működő, semmi vicctől nem idegenkedő társulatba csakis úgy lehetett bekerülni, hogy Pósa saját kezű levelével hívta meg asztalához a kiválasztottat, akinek több próba sikeres kiállása után lehetett elnyerni a tagságot. Feszty a *Körkép* elkészülte körüli időkben került a baráti körbe. – LÖRINCZY György, aki maga is tagja volt a Pósa-asztaltársaságnak, *A Pósa-asztal* (Bp., 1922) című kötetében a dátumot nem említette, de megadta a Feszty-számban közreműködők névsorát: Sipulusz (azaz Rákosi Viktor), Bródy Sándor, Dankó Pista, Makai Emil, Tábori Róbert, Lipcsey Ádám (költő-politikus), Hentaller Lajos, Lovász Márton, Eötvös Károly, Tuba János (Komárom képviselője), Rátkay László, Nagy Vince, Endrődi Sándor.

mával többen érezték, hogy a Svábhegy inog. Azóta az egész hegy megindult, s lecsúszott a Bajza-utcaig”, a lap kiadási évének egyre bizonyosabban 1899 végét vélhetjük.⁵

1899 végét, hiszen Jókai Mór, Feszty Árpád apósa, azaz valójában mostoha-unokaapósa (hiszen az író Jókai Róza mostoha-nagyapja volt⁶) kajánkodva emlegetett és a rendre visszatérő célozgatásokban előhozott *Őreg ember nem vén ember* című regényét a Magyar Hírlap az 1898. január 30-i számától 1899. február 10-éig közölte. A kor megütközését amúgy is kiváltó új regény Jókainak az 1899. szeptember 16-án tartott, botrányosnak ítélt második házasságkötése után ráadásul különös hangsúlyt nyert.⁷

Jókai – a haragvó rokonok és főképp Fesztyék ellenkezése dacára megtartott – második házasságának megkötése után örökre elhagyta a Feszty-házaspárral épített, addigi közös otthonukat, a Bajza utcai palotát.⁸

És ezzel a datálási kérdéssel – akarva-akaratlan – máris belekeveredünk abba az igazán kalandos, a mindennapi életben és még inkább a lelkekben zajló, hihetetlen fordulatokban gazdag, ármánnyal és szerelemmel teli Jókai-románba, amelyet a Jókai–Feszty-ház vendégei, valamint a korabeli közvélemény egy része is nyitott könyvként olvasott és több-kevesebb hűledezéssel vagy megbocsátó fejcsóválással kritizált, s melynek mintegy végállomásaként értékelhetjük a Koccintási Hírlap – meglehet – viszolyogtató ingerkedéseit.

Ha valaki több mint száz évvel később ismerősként igyekszik belépni a Bajza utcai Jókai–Feszty-villa kapuján a Feszty-szalomba, és világosan akarja látni a Feszty-ház szövevényes magánéleti kapcsolatait, ugyanakkor meg akarja ismerni a híres Jókai–

⁵ A szüret utáni Árpád névnap december 11-én van.

⁶ Laborfalvi Róza valójában nagymamája volt Jókai Rózának. Laborfalvi lánya (szintén Róza – a szakirodalomban II. Rózáként emlegetik) törvénytelen gyermekként született, apja Lendvay Márton színész volt. II. Róza az emlékezők szerint igen szabados életet élt. Szintén lányanyaként szülte meg gróf Andrássy Gyulától való lányát, III. Rózát. Mivel II. Róza hamar meghalt, a gyermeket pedig hosszú évekig falun nevelték, II. Róza halála után Laborfalvi a kislányt saját lányaként hozatta vissza házába. Bár voltak, akik megpróbálták megfogalmazni kétségeiket, miszerint gondos számításaik alapján sehogy sem akar összepasszolni Laborfalvi és III. Róza anya–lány rokonsági foka, de Laborfalvi és a család ügyes kódosítása nyomán III. Rózát a korabeli sajtó végül elkönyvelte Laborfalvi lányaként és Jókai nevelt gyermekeként. – Fesztyné Jókai Róza azt írta, hogy „>Én azt, hogy duplán törvénytelen gyermek vagyok, cselédektől tudtam meg 9 éves koromban. Ettől fogva< Imádásom Jókai iránt >még< mindig nagyobb lett, a hála által.” [A csúcsos zárójeles megjegyzések Róza jelzései, hogy a nyomtatásban megjelenő szövegből mit hagyjon ki.] „...*örültek házába akartok zárni*” (Jókai Mór kiadatlan levelei és Feszty Árpádné Jókai Róza visszaemlékezései), s. a. rend. F. ALMÁSI Éva, Bp., 2001, 210 (a továbbiakban: ALMÁSI).

⁷ Ahogy MIKSZÁTH írta a *Jókai Mór élete és kora*, 1905–1906, II. kötetének 13. fejezetében: „1898-ban a Magyar Hírlapba irogat, többnyire jelentéktelen apróságokat, emlékeket, aktuális tárgyú tárcacikkeket, köztük az »Őreg ember nem vén ember« című regényt, mely azonban csak egy év múlva válik szenzációs művé, miután azt hiszi a közönség, hogy saját magát írta le benne, anticipálva a jövőt, minek következtében némely újságok újra lenyomatják.” MIKSZÁTH Kálmán *Összes művei*, 19. Bp., 1960, 172 (a továbbiakban: MIKSZÁTH).

⁸ Jókai második házasságának megkötéséről, a Bajza utcai lakás menekülésszerű és titokban bonyolított elhagyásáról, a Fesztyékkel való kapcsolat végleges megromlásáról és az ezeket az eseményeket követő botrányokról bővebben lásd LÁNG József, *Jókai Mór né Nagy Bella emlékirata*, ItK, 1975, 355–377; Uő., *Dokumentumok Jókai második házasságának történetéhez*, ItK, 1976, 505–519; ALMÁSI, i. m.

Feszty-szalon különlegességét és titkait, nem lesz valami könnyű helyzetben. A házról, lakóiról, a szalon életéről egyrészt sokat, másrészt alig tudhatni (viszont sokat sejtetni) bármit is. Az ismert közéleti szereplők, írók-művészek magánéleti intimitásairól szóló hírek csak a század 80-as éveitől sűrűsödtek meg a magyar nyelvű lapok hasábjain. Korábban ilyesféle tudósítások inkább csak a királyi párról és családról láttak napvilágot, bár az osztrák kutatások szerint ezeket erősen cenzúrázták még a 19. század legvégén is, és szükséges esetekben a hírek kemény kozmetikai kezelésen estek át a megjelenés előtt.⁹

A civil szereplők esetében talán csak a színészvilág alakjait lehet kivételként említeni, akiknek magánéletéről, botrányairól, szerelmeiről már a vándorszínészet korától általánosan elfogadott dologgá vált a frivolabb hangvételű, és nem pusztán a szereplők kedvező tulajdonságait vagy örömteli eseményeit felröptítő híradás is. A kialakuló, egyre színesebbé váló és specializálódó magyar médiapiacra is mind inkább szerepet kapott a szenzáció. Az ismert emberek intim szférájának újsághírei azonban még sokáig szinte kizárólag a pozitív kicsengésű, szeretetteljes eseményekről tudósítottak (kivéve az 1880-as években egyre sűrűsödő párbajügyeket vagy öngyilkossági drámákat, hiszen ez még az a kor volt, amelyben a nyílt és beigazolódott vádaskodások és botrányok nyomán halálos párbajok és öngyilkosságok történtek). A nyilvános sajtóban a közszereplőkre vonatkozó, a Kocczintási Hírlap-féle célozgatásokat jó ideig csupán az élelapok (vagy a nagyon szűk körben olvasható magánkiadású alkalmi lapok) merték leköszölni, a többi újság még sokáig csak a nagyon érzékeny füleknek meghallható és megfeythető utalásokkal ügyeskedett. Ám vitathatatlan, hogy akkoriban még alapszabályként működött az is, hogy többnyire tényleg csak a nagyobb formátumú vagy formabontó egyéniségek magánéleti hírei számíthattak komolyabb közönségpiacra. Szerencsénkre a Jókai–Feszty-szalonban több is akadt, s ez – látszólag legalábbis – megkönnyíti a szalonélet rejtelseit kutatók dolgát. Még ennél is nagyobb szerencsénkre a sok-sok hozzátartozó, rokon és családtag, valamint a számos szalonvendég sokat és sokszor emlékezett és még többet pletykált, még ha ezek többsége tíz-húsz-harminc (sőt esetenként hetven) évvel később látott is napvilágot, és az időközben lezajlott események torzító tükrében jelent is meg. Igaz, éppen ez jelenti a legnagyobb gondot is, hiszen a forráskritika fogódzói csak ritkán alkalmazhatók a „plettykakritika” esetében.

⁹ A legkirívóbb példákat Rudolf trónörökös, majd Erzsébet királyné halálának sajtóviasshangja produkálta. Bővebben írói pl. NIEDERHAUSER Emil, *Merénylet Erzsébet királyné ellen*, Bp., 1985, 17, 59; legutóbb pl. FEJTŐ Ferenc, *Mayerling. 1899 (Szerelmi dráma és politikai gyilkosság)*, Népszabadság, 2004. december 24. – Egy jellemző esetet említett pl. WOHL Janka is egy Justhnak írt levelében, Csáky István, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, Csáky Albin fiának öngyilkosságakor: „Szegény Csáky már hetek óta búskomor volt. Állítólag iszonyú fejfájásokban szenvedett s még más is lehet a dologban, mert a család köröztetett kérelmére az összes lapok elfelejtették a dolgot. Százával küldték oda a koszorúkat, de egy szó sem állt, sem a beszentelésről, sem egyébről.” OSZK Kt., Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 70. levél. – Wohl Janka levelezésére Dede Franciska hívta fel a figyelmemet.

Arra, hogy a Feszty-szalón pontosan mikor született meg, nem egyszerű a válasz. Mert az attól függ, honnan nézzük. A nagy fényű, későbbi Feszty-szalón ugyanis Jókainak már a Sándor utcai, és még csak ideiglenesen működő szalonjából táplálkozva és annak mintáját felhasználva nőtt ki. A Sándor utcai bérlakásba Jókai és Róza, az adoptált mostoha-unoka, Laborfalvi Róza halála után, egy hosszabb olaszországi út után költözött.¹⁰ Az itáliai út és a költségkímélő otthon- és környezetváltás Róza ötlete volt, aki ezek gyógyító hatásával remélte oldani Jókainak a felesége halála fölötti vigasztalhatatlan bánatát. Hazatérve – a vasakarató nagymama hatásától felszabadultan – Róza elhatározta, minden igyekezetével azon lesz, hogy módszeresen – és bevallottan a Laborfalvi kialakította életmód ellenében – feledtesse a legendává nőtt Laborfalvi emlékét, és felvidítsa a gyászoló Jókait. Róza 1904-ben írt (már a Jókai halála utáni) visszaemlékezése szerint elsőként Jókai be- és elzártágát tartotta fontosnak felszámolni: „Jókai nem ismert a fiatal írói, művészi generációból senkit. Ő a művész világban, mert azt hitték, készakarva zárkózik el előlük – nem volt sympathikus. Én ezt tudtam már azelőtt is s azon iparkodtam, hogy társasággal vegyem körül, részben hiúságból, hogy lássák az emberek, van rend, ízléses lakás, Jókai víg, vendégszerető, részben azért, mert azt hittem, kötelességet teljesítek, ha Jókait odavezetem, hogy igazán apja és királya legyen az író, művész világnak. Büszke voltam, mikor láttam, hogy a társasélet tetszik neki, kedélye fölvidámúl, szinte megfiatalodik, mosolyog – nevet.”¹¹

Huszonöt évvel később pedig már kétségekkel telve és némi önmarcangolással ugyan, de még egyértelműbben fogalmazott: „De a politikai szereplés kezdete és főleg Laborfalvi Róza nyugdíjaztatása után bezárult a Jókai-ház kapuja – a legridegebb csend és magány feküdt a házra. Nem mentek sehová, nem fogadtak senkit. [...] És ki tudja, nem kellett-e ennek úgy lennie? Nem ezáltal a magános élet által szokta-e meg azt az egészséges, rendszeres mindennapi munkát? Nem azért tudta-e azt a gazdag, csodálatos mesevilágot megteremtteni, mert az íróasztal, ahol teremtette, volt számára egyuttal az egész világ is? Nem Feszty Árpádnak kellett volna-e *Tőle* tanulnia, s ahelyett, hogy kinyitotta, még egyet fordítania a kulcon, azt mondva: »Pápiám, eddig szomorú, magános volt az élete. Ezután vidám lesz, mert két boldog fiatal lényt lát majd maga mellett, de csendesnek épp olyan csendes, mert tanulni akarok magától, s a műtermem lesz ezentúl az én világom.« [...] De hát nem ezt mondta. S akkor én se tudtam rá befolyással lenni, mert nekem is tetszett az a szép gondolat: Jókait a rá váró trónba ültetni.”¹²

¹⁰ Az utat egy müncheni kerülővel toldották meg, ahol Róza összehalkolta otthagytott festőholmijait. A Vasárnapi Ujság így tudósított az útról: „Jókai Mór, a mélyen lesújtott koszorús író, leányával, Rózával együtt Münchenbe utazott e hó 25-én, s rövid ott időzés után hosszabb körutat tesznek Olaszországban Nápolyig. Jókai Róza föl fog hagyni külföldi tanulmányaival, melyekben már oly szép előrehaladást tudott fölmutatni, haza kíséri atyját, s átveszi házának vezetését, mely a hű nő és gondos anya elvesztése után oly üresen maradt.” (VU, 1886, 776.)

¹¹ Jövendő, 1904/40, október 2.

¹² FESZTY Árpádné, *Jókai társadalmi élete*, Literatura, 1929/6, 205.

Amellett, hogy Róza több megfogalmazása is nagyon árulkodik arról, hogy milyen Jókai-kép megteremtésére törekedett (Jókai az írók „apja” és „királya”, sőt a művésztársadalom „trón”-jának birtokosa – tehát Jókai nagyságát és helyzetét nem önmagában vagy saját írói pályája folyamatában szemléli, hanem fontosságát a közélet és az írói társadalomban elfoglalt hatalmi, vezető pozíciójában látatja), más dolgokat viszont – bizonyára a friss gyász miatt – egyáltalán nem hangsúlyozott és meg sem próbált felhozni. Nem emlegette, hogy ő maga is mennyire élt-halt a művészetért, hogy milyen tehetséges festőnek tartották, hogy Jókai alig tréfás jóslata mennyire szíven találta, azaz mennyire szerepelt volna tényleg „világhírű művésznő” lenni, „Rómában tanulni s milliomos lenni.”¹³

Róza ugyanis művészeti tanulmányait¹⁴ félbehagyva – a gyászoló Jókaihoz hazatérve – egyetlen zokszót sem ejtett arról, hogyan kellett lemondania élete minden álmáról, hogyan húzta keresztül minden reménységét nagyanyja betegsége, majd közeli halála és Jókai elesettsége. „Tervem volt kimenni újévkor Párisba, egy évig nem menni sehova, még csak Munkácsyékhoz sem, nem költeni semmire, csak a tanulásra, nem élvezni semmit, csak tanulni éjjel-nappal” – emlékezett évtizedekkel később, de már csak Jókai halála után. (Áldozatvállalásában – szeretete mellett – nyilvánvalóan hálája is közrejátszott, hiszen alig egy-két hónapja volt csak, hogy Jókai – Laborfalvi egyik utolsó kívánságaként – 1886 szeptemberében törvényesen is nevére vette.)

Hát mindez, a nagy művészi tervek valóban nem sikerültek. És ezzel összevetve Róza művészi becsvágyának és akaratának tényleg csak önlegitimációs pótlékkaként, de mégis-csak pótlékként tűnhetett fel egy Jókai köré épített irodalmi-művészeti szalon kiépítésének sietős terve, mely olyannyira fontos volt, hogy megindításával ki sem várta az akkor még igencsak kötelezőnek tekintett gyászév leteltét.¹⁵

Váli Mari, Jókai egyik unokahúga¹⁶ az események után hetven évvel megjelent emlékezéseiben azt írta, hogy 1887-ben, már nyáron (Laborfalvi 1886. november 20-án hunyt

¹³ „Én művésznő szerettem volna lenni, papa mindig ebben az irányban nevelt, nagy rajzlapokat hozott már mint kis gyermeknek. Tanulni nem tanultam ugyan, de azért mindig azt mondta, hogy világhírű művésznő leszek, Rómában fogok tanulni s milliomos leszek!” *A Jókai-ház: Feszty Árpádné, Jókai Róza jegyzetei*, Jövendő, 1904/39, szeptember 25., 4–7.

¹⁴ Róza Párizsban kezdett rajzot tanulni, aztán Münchenben töltött két telet. A maga kenyeréből akart élni, „Ez volt minden vágyom netovábbja” – írta a Jövendőben. Róza tanítványa volt Székely Bertalannak és Lotz Károlynak is. A müncheni festőakadémián – többek között – Liezen-Mayer Sándornál tanult.

¹⁵ Róza elfecsérelt művészi lehetőségeinek témája a családi életben bizonyosan sokszor előkerülhetett, hiszen lányuk, Feszty Masa minden visszaemlékezésének egyik alap gondolata ennek bizonyítása. FESZTY Masa, IJJAS Antal, *Feszty Árpád és művészete*, Bp., 1966 (a továbbiakban: FESZTY–IJJAS); FESZTY Masa, *Dankó Pista és Feszty Árpád barátsága: Hogyan született az „Eltörött a hegedűm?”*, Nők Lapja, 1968. augusztus 3. (a továbbiakban: *Dankó*).

¹⁶ Váli Mari, Peti Józsefné (1840–1915): Jókai húgának, Eszternek a lánya. Még Laborfalvi Róza életében együtt lakott Jókaiékkal, mivel családjá korán meghalt. Jókai halála után ő pereskedett legtovább és legvehemensbben Grósz Bellával, Jókai örökösével. Vö. Jókai Mór hagyatéki ügyének iratai, BFL, A Budapesti és Központi Járásbíróság anyagai, VII. 12.6 – 568.910/1936. – A hagyatéki ügyek kapcsán Fesztynével egyértelműen ellenérdekeltek számítottak. Az ellenségeskedés azonban már évtizedekkel korábbra, még a Jókai életében zajló eseményekre nyúlt vissza, hiszen Laborfalvi halála után Váli Mari elvesztette otthonát és megél-

el) füredi ismerőseitől folyamatosan azt hallotta, hogy „milyen tivornyázásnak megy végére Jókainéért viselt gyászruhájában minden jobbérzésű ember megbotránkozására Jókai Róza, vidám társaságával éjféleken túl is muzsikáltatva magukat a nagyvendéglő éttermében, nem feledkezve meg amellet a poharazásról sem...”¹⁷ Ráadásul Róza még Pesten is folytatta az esti vendéglőzés szokását, sőt, ha csak tehette, Jókait is rávette, hogy ilyenkor gardírozza. Róza, az egészséges és idősebb női felügyelet nélkül maradt fiatal lány¹⁸ valóban sokat eljárt otthonról, s – a pletyka szerint legalábbis – egyre inkább Feszty Árpád nyomában.¹⁹

A Sándor utcai társasélet még a gyászév letelte előtt, tehát 1887 őszén megindult. Fényes estéllyel, a megváltozott életvitel nyilvánvaló demonstrációjának szándékával és – a rokonok nem kis megütközésére – éppen azon a napon, amikor felállították Laborfalvi Róza síremlékét. Ekkortól – legalábbis Mikszáth szerint – „valóságos idilli élet” kezdődött. „Leány és apa versenyeztek, hogy egymásnak örömet okozzanak. Róza Jókainak hitt társaságot, írókat, akiket ő szemelt ki, Jókai pedig Rózának hitt festő-»kollegákat«, hogy ő se unja magát. Kedves nyílt házat vittek. Néha ott marasztották vendégeiket vacsorára is vagy Rózát kísérték el színházba, hangversenyre s olyankor bosszús dörmögéssel jelenthette a klubban Nedeczky [István] Tiszának:²⁰ »A ritmuscsináló, úgy látszik, ma megint női szolgálatban van.«”²¹

hetését, hisz Rózáékhoz már nem költözhetett Jókaiával. Róza adoptálása után viszonyuk még inkább elmergesedett.

¹⁷ VÁLI Mari, *Emlékeim Jókai Mórról*, Bp., 1955, 360–361 (a továbbiakban: VÁLI). – Visszaemlékező levelében ugyanerre utalt Gozsdu Elek is: *Kertünk Istennel határos (Gozsdu Elek és Weisz Anna levelezése, 1906–1915)*, kiad. PONGRÁCZ P. MÁRIA, ALEXA Károly, Bp., 2001, 662–663 (a továbbiakban: PONGRÁCZ–ALEXA).

¹⁸ Justh Zsigmond naplójában így mutatta be Rózát, akit ő is Laborfalvi lányának vélt: „Elsősorban modern asszony, egy, nem, két generációval van előbbre, mint atyja. Sok művészi érzék, finomulás, legmodernebb a családban. Minket mind ő köt össze atyjával és férjével, bár ez utóbbihoz sok év barátsága is köt. Egyrészt gyermekes vér (s ezt egy kissé csinálja is), másrészt egy öreg race világnézlete. Egy barátom, ki jól ismeri, azt mondja, az a tragikum egyéniségében, hogy olyan nagynak, vállasnak született, midőn macskának érzi magát (a macska kedvenc állata), macskalelke van. Nicht ohne – azt hiszem, szívesen az ölébe ülne néha az Árpádnak, s eldorombolna ott, ha ez állana természetéhez, s ha ölébe (kivált!) elférne. Igazi nő, kedves asszony különben, sok sousmissio és helyes – analomvágy!” *Justh Zsigmond naplója és levelei*, kiad. KOZOCSA Sándor, Bp., 1977, 339–340 (a továbbiakban: KOZOCSA).

¹⁹ Feszty Róza Jókai Rózán nagyon röviden így vallott kapcsolatuk kezdetéről: „Még nem múlt el a gyászév, mikor megismerkedtem Feszty Árpáddal, megszerettük egymást. Ha nem adoptált volna a papi, elmentem volna vele Párisba, lettünk volna művészek, szabadok – s valószínűleg boldogok – mert Feszty Árpád éppoly kevésbé született férjnek, mint én feleségnek. Megmondtam neki, »úgy szeretnék tenni«, – de nem szabad, mert a Jókai név kötelez. Szégyellem – de kénytelen vagyok a házasságot választani.” (ALMÁSI, *i. m.*, 217.) – A pletykát VÁLI Mari is erősen táplálta.

²⁰ Jókai állandó tarokk-partnerei: Tisza Kálmán, Nedeczky István, Mikszáth Kálmán, Wasmer báró, Dárdai Sándor, Gajári Ödön és Sváb Károly. – A társaságot olajfestményen örökítette meg Ferraris Arthur. A képen Gajári Ödön, Sváb Károly, Nedeczky István, Csernátó Lajos, Beöthy Algernon, Podmaniczky Frigyes báró, Tisza Kálmán és Pulszky Károly szerepel Jókai társaságában.

²¹ MIKSZÁTH, *i. m.*, 137–138.

Mindazonáltal – ha alaposan belegondolunk – ez a fiatal, akkor még férjhez nem ment, már a származása körüli tisztázatlanságot is magán viselő²² (a közvélemény ugyanis nem tudta pontosan, Róza mostohalánya, nevelt lánya, mostohaunokája vagy mije is Jókainak, azt meg végképp nem, hogy valószínűleg Andrássy Gyula gróf törvénytelen gyermeke), valamint önállóságával és modernségével kérkedő lány és az eddig a zajos társaságot kerülő, mélyen gyászoló nagypa kettős pillérére épített szalonélet a korban azért mégsem számított éppen szokványosnak, és Jókai neve és nimbusza, de éppannyira Jókai Róza megnyerő személyisége és átgondolt „szalonszervező politikája” nélkül nyilván nem is tudott volna elfogadottá válni. Mindez csak úgy sikerülhetett, hogy Róza már kezdetben is – hangsúlyozottan a nagymama, a volt feleség nemzeti jelképszerűségének nimbuszát kihasználva, de annak eszközeitől, módszereitől és stratégiájától különbözően – a „pápit” az elzártaságból kikergetve fontos társasági szereplővé formálta. Róza mindekelőtt Jókai legmagasabb szintű politikus-ismerőseit hívta meg a házába, s e kör legitímációjával kezdte mindinkább bővíteni a meghívottak névsorát író- és művészhírességekkel. És amilyen mértékben bővült a szalon látogatói köre, közben éppannyira – az eddigittől feltűnően különböző, immár a korhoz jobban illő, modern stratégiával építkezve – erősödött Jókai nemzeti jelképpé avatása és nemzeti idollá emelése is. Immár nem pusztán – vagy éppen nem – a megjelenő írói produktumok által.²³ Nem feledhető ugyanis az sem, hogy Jókai ekkor, Laborfalvi halála után élte át élete talán legnagyobb írói válságát; saját mércéje szerint pokoli hosszú ideig nem is született új mű. Róza ráérzésének vagy épp érzékenységének köszönhetően az átmeneti, nehéz időben megjelent az imázsváltó írófejedelemnek – a sajtóban is bőven taglalt – szinte a nyilvánosság előtt zajló magánélete, amely folyamatosan fenn tudta tartani a nemzet költőjének apoteózisát, amíg újra visszatért az erő a regényírói ujjakba.

Nem egészen egy év múlva, 1888 nyarán Feszty Árpád és Jókai Róza nagyon szűk baráti körben örök hűséget esküdött egymásnak Fiumében.²⁴ Feszty csak két barátját, Justh

²² Jókai és Fesztyék összeveszése után sértettségéből Jókai többször vágott vissza Róza tisztázatlan származásának ügyével. „Mikor elutaztatok avval a vagyonnal, a mit, miután évekig tartottalak Benneteket, még odaadtam, minden ismerősötöknek azt híreszteltétek, hogy azért utaztatok el, mert én koldusbotra jutottam, Benneteket az utcára kidobtalak, s Ti szégyenlitek magatokat én miattam; [...] Miután elutaztatok, a sok áskálódó levél után még azzal is elő mertél állani, hogy ajándékozzam oda az én svábhgyi birtokomat az elzüllött gyermekek javára (Miután Te már a pénzt fölvetted). Értem ugyan, hogy Ti rokonszenvvel vagytok a züllött gyermekek iránt, de viszont *épen Ti tudjátok* legjobban, hogy én már eleget tettem elzüllött gyermekekért.” Jókai Mór levele Feszty Árpádnak, Bp., 1901. május 23. (ALMÁSI, i. m., 119.)

²³ Mindezt egy jóval korábbi életrajzi helyzetben – a tardonai bujdosás történetén keresztül – alátámasztja PORKOLÁB Tibor tanulmánya is: „Üldözöttje a hatalomnak” (Egy fejezet a „Jókai-regényből”) = *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, szerk. TAKÁTS József, Bp., 2004, 173–186. – A tanulmány a Jókai-életrajz(ok) „kultikus célzatú konfigurálásának” kérdéskörében a Jókai-biográfiák fikcionalitásának és vallomásjellegének kapcsán Jókai nemzeti jelképpé avatásának metódusát vizsgálja a szabadságharc bukása utáni időkben.

²⁴ Az eseményről hírt adott a Vasárnapi Ujság: Feszty augusztus 7-én vezette oltárhoz Jókai Rózát, Jókai Mór költőnek leányát a fiumei székesegyházban. A násznagyok: Feszty Adolf országgyűlési képviselő és Rudán Károly fiumei nagykereskedő, a vőfélyek: Feszty Gyula és Feszty István huszárfőhadnagy voltak. Tisza István táviratban gratulált. Az esküvő után a fiatalok Velencébe utaztak. (VU, 1888/33.) Érdekes módon Feszty Masa más helyszínről tudott: „...a susáki öreg templomban örök hűséget esküdtek egymásnak Feszty

Zsigmondot és Mednyánszky Lászlót hívta meg – mint azt Justhnak írta – az „egész csöndben incognitóban” tartott esküvőre.²⁵

A nyilvánosság kizárása, a titkolózás és maga az a tény, hogy a szertartást nem Budapesten tartották, ez esetben igen ésszerűnek tűnt. A rokoni túlkapasokon – amelyek Róza adoptálása óta szinte állandósultak – és a közvélemény reagálásán túl azt végképp nem lehetett kiszámítani, mi történne, ha az esküvőn megjelenne Jászai Mari, a Nemzeti Színház, azaz a „nemzet tragikája”, akivel Feszty – Róza előtt – több mint tíz éven keresztül állt bizalmas kapcsolatban. A veszélyről valami fogalmat azért nyerhetünk abból, amit Jászai egyik benső barátja, Gozdsdu Elek két évtizeddel később írt: „Elkerülhetetlen volt... Feszty Árpádnak találkozni kellett Jászai Marival... [...] Én bizalmas jóbarátja voltam Jászai Marinak, és neki csak két igazi jóbarátja volt: Justh Zsiga meg én... de bennem jobban bízott... Egy délután ott teáztam nála... sírt... és sírt... – Nohát, mi baj, az istenért! Mi baj! Egnéhány percig hallgatott, aztán a kicsi zsebkendőjével erőlyesen dörgölte a szemeit, a zsebkendőt az asztalra csapta, felugrott a pamlagról, a szemei szikráztak, és fuldokló dühvel azt mondta: Az a csontvázbestia – igen, a nyálás csontvázbestia az ágyamból húzta ki... a saját ágyamból húzta ki... de... de mi még találkozni fogunk! A Jókai leánya! És azontúl úgy öltözködött, mint a páva. Tüntetett a közönyével, pedig bögre sírt a lelke.”²⁶

Ha a sok-sok visszaemlékező igazat állít, valóban sajnálhatjuk, hogy nem ismerhettük Feszty Árpádot. Jó barátja, Pekár Gyula szerint „...maga is talpig bohém volt s baráti kedvességével, romantikus férfiszépségével egész Bohémiát elbájolta. Írónok, művésznők, színésznők..., mindenki bomlott a daliás piktör után.”²⁷ Sokan említik, hogy már az első találkozáskor valami mágikus vonzalom ébredt bennük Feszty iránt. Váli Marinak például az 1878-as követválasztás körüli hercehurcában unokabátyja, Jókai mutatta be a „finom, pörge bajúszú, csinos, vékony ifjút.” Mint írja: „igen nyájasan kezdtem a bemutatottal társalogni, kis leánykám valósággal elkomorulva vonult félre”, majd – mint kiderül – nagy haraggal támadt az anyjának, hogy lehet ennyire nyájas egy ismeretlen emberrel.²⁸ De Feszty ugyanúgy magába tudta bolondítani a férfiakat is. Bámulatosan értett az emberek nyelvén, pillanatok alatt megkedveltette magát az emberekkel. Irigykedő meg-

Árpád és Jókai Róza.” FESZTY–IJJAS, *i. m.*, 59. – Mivel a fiumei esküvőt sok forrás igazolja, elképzelhető, hogy Fesztyék később Susákon is megünnepelték a nagy eseményt, s ebből adódott a két helyszín közötti eltérés. A susáki eseményre való hivatkozás magyarázata azonban még további kutatásokat igényel.

²⁵ FESZTY Árpád – Justh Zsigmondnak, 1888. augusztus 7-e előtt (Canal Grande, Venezia), OSZK Kt., Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 12. levél: „7-én lesz az esküvöm Fiumében, egész csöndben incognitóban s nem is hívtam meg senkit – csak Medit és téged – ha valahogy ide találnál tévedni akkorára, bizony nagyon megörölnék neki.” A levélben Feszty megírja, hogy 6-án érkezik Fiuméba (a Hotel Európába), az esküvő pedig 7-én du. lesz, augusztus végén pedig már a Svábhegyen találja meg Justh.

²⁶ PONGRÁCZ–ALEXA, *i. m.*, 662–663. – Jókai Róza és Jászai Mari kapcsolatáról még: FESZTY–IJJAS, *i. m.*, 34–38.

²⁷ PEKÁR Gyula, *Fesztyéknél a Bajza-utcában*, OSZK Kt., Fol. Hung. 2044, rádióelőadás (a továbbiakban: PEKÁR).

²⁸ VÁLI, *i. m.*, 360.

jegyzést sem, pláne bántó szót nem olvastam róla, még a Jókai-rokonok villámló haragja is megkímélte őt a második Jókai-házasság körüli felfokozott indulatú, bántó odamondogatások során.

Justh Zsigmond jellemzése szerint: „Feszty Árpád. Vér, vér és vér. Mednyánszky tigriskének nevezte el – s valóban a tigrisre emlékeztetett leginkább. Szenvedélyes, tüzes, s amellet lágy, bársonysimaságú mozdulatok. [...] Csak a napfényt akarja meglátni. [...] Különben nagy érzéke van a dramatikus iránt. Hangulat kevesebb képeiben. [...] Mióta Jókai Róza férje, sokat beszél a modernizmusról, és – a divatra is kezd adni. Sőt! még a zenét is szereti. Azelőtt a zongorával el lehetett kergetni, csakis a cigányokat tűrte.”²⁹

Feszty Komárom megyében, Ógyallán született, s néhány fiatalkori meggondolatlan-ság³⁰ után Konkoly-Thege Miklós ajánlásával és pártfogásával érkezett a fővárosba, s ő volt az is, aki leszerelte Feszty Árpád apjának berzenkedését, hogy fiából festőművész váljék. Feszty rövid idő alatt már Ligeti Antalt és Gyulai Pált is mentorának mondhatta, s bármily hihetetlen – a pokoli nehéz természetű Gyulai jóindulatát azután is bírta, hogy nem udvarolt már többé Margit lányának. Lyka Károly úgy tudta, hogy Feszty első, két-éves bécsi ösztöndíját Gyulai és Ipolyi Arnold (akivel egyébként szintén ő hozta össze) ajánlására kapta, s személyesen az előbbi tétetett be több olyan rövidebb közleményt a Vasárnapi Ujságba, amely a fiatal Feszty valamely újabb készülő munkájáról tudósított.

A fiatal festőért már kezdettől, megismerkedésük óta Jókai is rajongott, és tehetségét nagyra tartotta. Az 1870-es évek végén már ismerték egymást, az 1880-as évek elejétől pedig több vállalkozásban is részt vettek együtt (pl. 1882-ben a *Jó könyvek a magyar nép számára* című kormányzati pénzből finanszírozott, „népnevelő ponyvasorozat” munkálataiban). 1886 elején már annyira jó barátságban voltak, hogy a Vasárnapi Ujság híradása szerint: „Jókai Mór április közepére Dalmáciába utazik, onnét pedig átmege Boszniába, hogy bejárja az okkupált tartományokat és adatokat gyűjtsön új regényéhez. Utazásában Feszty Árpád jeles festőnk és Thallóczy Lajos fogják kíséni.”³¹ Feszty tehát már a Rózával kötött házassága előtti pár évben is Jókainak jóformán minden vállalkozásában szerepet kapott és minden Jókainak rendezett reprezentatív közéleti eseményén ott ült a legillusztrisabb vendégek között.³² Arra persze aligha lehet valaha is bizonyítékot találni,

²⁹ KOZOCSA, i. m., 340.

³⁰ Az erőteljes hazafias nevelést kapott Árpád – a család tizedik gyermekeként – tanulmányait Komáromban, Budán és Pozsonyban végezte. A pozsonyi Katolikus Főgimnáziumból – ahová egyébként ekkoriban járt Reviczky Gyula is – kicsapták, mivel titkos politikai együletet alapított. Hat diáktársával esküt tettek arra, hogy „addig nem halnak meg, amíg mindegyikük egy Habsburgot ki nem irt.” Innen Debrecen felé indult, s beállt egy vándorszínész társulatba. Miután Gyula bátyja Kecskemét környékén megtalálta s hazavitte, a család beleegyezett, hogy 1874-től beiratkozzon a müncheni festőakadémiára. – Feszty pályájáról bővebben lásd FESZTY István, *A Feszty család története*, Tatabánya, 1989.

³¹ VU, 1886/5, 129.

³² Jókai pl. bevette Fesztyt *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című vállalkozásba, valamint a festő hivatalos volt olyan elegáns összejövetelekre is, mint pl. az 1888. február 12-én az Angol királynőben rendezett villásreggeli, amelyen Jókai bemutatta Rudolf trónörökösnek a vállalkozás munkatársait (a meghívottak 40 tagú listáját is közli a lap), vagy a február 13-án tartott irodalmi vacsora, melyet Jókai adott a Budapesten időző Weilen József lovag, udvari tanácsos tiszteletére, aki a kiadvány főszerkesztője volt. (VU, 1888, 134.)

hogy Feszty nagy munkáinak megrendelésében³³ és nívós díjainak elnyerésében mennyiben játszott szerepet saját tehetsége, szeretnivaló személye, fölkapottsága vagy éppen Ipolyi, Gyulai, Jókai (stb.) kitüntető barátsága.

Róza szerint Jókai „a házasságunk után pár évvel az uramat sokkal jobban szerette már, mint engem. Nem csoda! Komáromi volt. [...] Árpád politizált, koccingatott pápival és versenyt anekdotázott vele óraszámra. Mind olyan kvalitások, mik belőlem bizony hiányoznak. Még a koccingatást szívesen vállaltam, de politika nélkül...”³⁴

Feszty Árpád – minden forrás szerint – tényleg értett az emberek nyelvén, és talán nem annyira számításból, mint inkább ösztönösen – a mindennapi életben való helyezkedéshez. Csodálatra méltó érzéke volt az üzlethez meg a szervezéshez. Ez a könnyűkezü festő, ez a jóképű, imádnivaló showman kifogyhatatlan ötleteivel képes volt összegyűjteni és békén maga körül, a társaságában tartani egészen különböző habitusú, származású, nézetű és véleményű embereket. Ennek talán legjobb példája, hogy még azt is elérte, hogy később Gyulai egy-egy esetben megjelent a Jókai–Feszty-villában, holott köztudomású volt, hogy Jókai és Gyulai mennyire nem kedvelték egymást. Róza szerint Árpáddal tudatosan igyekeztek összebékíteni őket: „Már mint menyasszony és vőlegény arról álmodoztunk: hogy fiatalítsuk meg Jókai életét? [...] És, ami a legnehezebb: hogy gobozzuk ki a hosszú évek alatti pletykák, félreértések, hizelgők intrikáiból szőtt hálót, amibe a két nagy irodalmi párt: a Petőfi–Jókai bámulók s az Aranyra esküdő Gyulai-társaság magát begubózta? [...] Árpád otthon volt mind a két körben. Teleki Sándor harmadik fiának nevezte; Gyulai Pálnak pedig majdnem hogy veje nem lett: a szépséges Gyulai Margit volt első nagy szerelme. Gyulait nagyon szerette s főambíciója volt: összehozni őket, megértetni velük, hogy ez a helyzet nem méltó hozzájuk, hogy azt kis emberek intrikái, hizelgése, irigysége, kenyérharc hozta csak létre. És sok fáradság árán sikerült is a lehetetlent elérnie. Gyulai olyan jól érezte magát nálunk, hogy megtörtént az a fantasztikus eset, hogy egyszer reggel 6 órakor az átlumpolt éjszaka után Gyulai és Vadnay versenyt futottak a Bajza-uccán végig az Andrássy-utig.³⁵ Erre és hasonló »barátkoztatási« diadalaira büszkébb volt Árpád, mint legszebb képeire. Hát nem is tudta volna más megcsinálni, annyi bizonyos. Kellott hozzá az ő nagy, mindenkit meghódító, lenyűgöző temperamentuma, sziporkázó ötletessége, fiatalos jókedve. Ő a »jöttem, lát-

³³ Pl. az épülő Operaház foyer-jának díszítése, a Vöröskereszt Erzsébet Kórházának festett két freskója, a Nemzeti Színház első emeleti csarnokának képmegrendelése, a királyi pavilon és a Terézvárosi Kaszinó nagytermének képei stb. – Feszty lánya, Masa szerint az 1880-as évektől „Feszty Árpád neve lett a lobogója annak a közhangulatnak, hogy most már hovatovább felesleges a magyar tárlatokon külföldiek szerepeltetése.” FESZTY-IJJAS, i. m., 28.

³⁴ *A Jókai-ház: Feszty Árpádné, Jókai Róza jegyzetei*, Jövendő, 1904/41, október 9., 5–8.

³⁵ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a békítési hadműveletet nem lehet valami sikeres akciónak tekinteni, hiszen még azt sem tudni, vajon Gyulai az említett estén kívül járt-e más alkalommal is Fesztyéknél. Látogatása azonban semmiképp sem tekinthető mérföldkőnek Jókai és Gyulai viszonyában, hiszen továbbra sem kerültek közelebbi, pláne barátiabb kapcsolatba. – Az esetet megörökítette Pekár Gyula is (lásd PEKÁR).

tam, győztem«-emberek közül való volt, fegyvere a csodabájos, kedves természete és az a nagy-nagy hite az emberi jóságban.³⁶

Feszty arra is képes volt, hogy érvényes válaszokat fogalmazzon meg azokra a kihívásokra, amelyeket a reformkori művészeti-irodalmi intézményrendszernek a kiegyezés utáni korszakban való újraépítése és modernizálási folyamata állított, ráadásul sikeresen össze tudta toborozni a művészeti áruk kínálatát nyújtó és az ezt finanszírozni tudó fizetőképes kereslet képviselőit. Nem elégedett meg azzal, hogy csupán a maga pénztárcájába gyűjtögesse a pénzt, de nagyobb tömegeket és pénzeket is sikerült megmozdítania a művészet ürügyén. Látványos, „meglepetést tartogató” akcióival saját korában páratlan módon össze tudta terelni, barátkoztatni és vegyíteni „a főrangúakat és a polgárokat”, illetve a művészeket és a közönséget. Biztos lábon állt a való életben, így pompásan lehetett vele dolgozni, ha azokról a gyakorlati kérdésekről esett szó, amelyek szükségessé voltak ahhoz, hogy a műtárgy-előállítás és a művészeti mecénatúra-rendszer átalakulása igazodjon a polgári viszonyokhoz és valamiképpen betagozódjon a piacosi szisztémába.³⁷

Feszty egyik kedvenc mulatságáról, a művésztélyek szervezéséről,³⁸ ahol összehozta a fizetőképes vásárlóközönséget meg a művészvilág tagjait, Lyka Károly így vélekedett: „Derűsebb esetek azok a művészvigasságok, amelyeket a közönség részvételével rendeztek, féligmeddig a müncheni Fastnacht, féligmeddig a párizsi Mi-carème emlékeként. Ezeknek a mulatságoknak Feszty Árpád és Stróbl Alajos volt a főmestere, a színhely pedig az Epreskert, ahol a Mintarajztanoda és mesteriskola növendékeinek voltak munkatermeik. Olykor hetekig dolgoztak a regényes kert fái és épületei közt festők és szobrászok, hogy fantasztikus színhelyét formálják a jelmezes mulatozásoknak. Ezekkel sikerült a közönséget a művészek közé vonzani, ami tulajdonképpen céljuk volt, igaz, hogy csak

³⁶ Érdekes, hogy Feszty Masa – bármiféle jelzés vagy magyarázat nélkül – szinte szó szerint átvette Feszty emlékeit visszaemlékezéseiben. (Literatura, 1929/6, 205–206; FESZTY–IJAS, i. m., 67.)

³⁷ A művészeti egyleti, társasági mecénatúra-rendszer kialakulásáról és benne Feszty Árpád szerepéről bővebben: CSÁSZTVAY Tünde, *Laczikonyha, kothurnus, tulók: Nemzet- és lélekmentő műpártolás-próbálkozások a XIX. század végi Magyarországon = Mednyánszky László-katalógus*, Bp., Kossuth Kiadó–Magyar Nemzeti Galéria, 2003, 89–100 (a továbbiakban: CSÁSZTVAY).

³⁸ Pl. már 1879-ben – francia mintára – a jótékonyági céllal rendezett, ún. Arrogante-ünnepély szervezésében feltehetően részt vett, hiszen a Vasárnapi Ujságban a rendezvényről ő adott rajzos tudósítást. – 1897-ben nagyszabású tervet készített március tizenötödike 50. évfordulójának megünneplésére. Művésztársait egy körlevélben értesítette a tervezett körmenetről. „Tartsák a népiünnepet – írja tervezetében – a Rákoson, vagy Kelenföldön, hívják meg vendégül az egész magyar népet. Gyűljön össze a haza minden részéből egy-egy csoport, a mely saját vidékét képviselje színes, változatos viseletben, gyalog, szekéren, lóháton, minden vidék a maga szokása szerint. [...] Kísérje mindenik csapatot az ő zenéje. És az egész tábor vonuljon végig a fővárosra. [...] Kövesse őket a *sajtószabadság* szekere, utánuk jöjjön a *48-as honvédek* csoportja, azután a *művészetek, ipar, kereskedelem* diadalszekerei. A menet vonuljon végig a *fővárosra*, a *királyi vár* előtt és a *Vérmezőn* megállva, minden vallás papja szolgáltasson áldozatot és áldja meg a népet, a mely énekelje el a Himnuszot. Majd vonuljon a menet a *városháza* és a *muzeum* elé, a hol a kik még életben vannak azok közül, a kik 50 év előtt lelkesítették a népet, tartsanak beszédeket. Az ünnep végződjék nagy népmulatsággal. [...] Az ünnepnek jótékony hatása lenne a pusztuló népviseletre és népiparra is igen jó hatását éreztetné a különböző nemzetiségekkel.” – Fesztynek ez az elképzelése végül nem valósult meg.

időlegesen. De egyben jellemezte korszakunk dáridós kedvét, a nagyon elharapódzott kivilágos-kivirradtig való mulatozásokat, híres táncokat, nagystílusú cigányozásokat. Akkoriban ezt magyarosnak vélték.³⁹

Ennél azonban bizonyosan többről volt szó. Feszty Árpádban – neveltetése mellett leginkább Justh Zsigmond, Batthyány Géza, Mednyánszky László, Czóbel István hatására⁴⁰ – komoly hazafias érzelmek és őszinte nemzetféltő buzgalmak éltek, amelyek leginkább – némileg vulgarizálódott módon ugyan, de – a századvég magyar arisztokráciájának újkonzervatív eszmeköréből táplálkoztak.⁴¹ Feszty szinte itta Justh Zsigmond – erősen Taine miliőelméletének rendszerébe simított – társadalomreformról szóló elképzeléseit s – Justh közvetítésén keresztül – Mednyánszky sógorának, a „szobafilozófus” Czóbel Istvánnak tanait. Czóbel a magyar újkonzervativizmus agrárius mozgalmának képviselője s főleg Spencer tanait valló ideológusa.⁴² Az agráriusok azon morálfilozófiai alapon, mely idealizálta a feudális-patriarchális viszonyokat és „rehabilitáló szembeállításhoz” helyezte a „bekövetkezett polgári fejlődéssel”, azt vallották, hogy az arisztokráciának „hatóképes gazdasági pressure group-pá” kell formálódnia és a kormányzattól ki kell kényszerítenie az érdekeit szolgáló gazdaságpolitikai döntéseket. Az elmélet szerint – az organikus fejlődés tana alapján – „a nemesi, paraszti, kisiparos rétegek tönkretétele megbontotta a magyar társadalom organizmusát”, és ezt az arisztokráciának kell orvosolnia. Hitték, hogy „az organizáció, a szervezett egységes fellépés semmivé teszi az »erősek« fölényét. Az eddig »gyengének« bizonyult rétegek gazdasági érdekképviselői organizációkba szervezve konkurenciaképessé válnak a versenyben. [...] A tradicionális és kispolgári rétegeket egységes érdekképviselői fronttá kell szervezni.”⁴³ Czóbel szavaival pedig: „Alakuljon meg valahára a magyar hazafiak ligája... Úr és polgár, honorácior és telkesgazda, szóval mindaz, aki nem részese, sem a nagy Panamának, sem a szocializmusnak, álljon össze. [...] Tegyük hát azt a szövetséget, amelyet komoly és előrelátó férfiak alapítottak, élő hatalommá, a társadalmi élet egy nagy gócpontjává. [...] Akkor fog az egy nagy nemzeti ligává átalakulni, amely imperatívus léphet fel a zsaroló rendszer, a szociális bajok és a korrupció ellen.”⁴⁴

³⁹ LYKA Károly, *Közönség és művészet a századvégen 1867–1896*, Bp., 1947, 27–28.

⁴⁰ Justh Zsigmond, Mednyánszky László és Czóbel István hármassága kapcsán Justhék körének eszmei tájékozódásáról és művészi programjáról, nemzeti művészet-eszményük kialakulásáról is elmélyülten értekezett GOSZTONYI Ferenc *Kész regény (Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája)* című, alapvető írásában (*Mednyánszky László-katalógus*, i. m., 71–88).

⁴¹ A baráti kör elméleti-eszmei tájékozódásáról, korábbi értelmiségi köralapítási kísérleteiről hosszabban írtam már idézett tanulmányomban. – A kérdésről bővebben lásd még SZABÓ Miklós, *A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón*, Történelmi Szemle, 1974, 326–327; SZABÓ Miklós, *Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban*, Századok, 1974, 3–65 (a továbbiakban: SZABÓ 1974); NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*, Bp., 1981; R. VÁRKONYI Ágnes, *A pozitívista történetészlelet a magyar történetírásban*, Bp., 1973.

⁴² CZÓBEL István fő műve *Die Entwicklung der Schönheitsbegriffe: Die Genesis unserer Kultur*, I–V, Leipzig, 1901–1907.

⁴³ SZABÓ 1974, 8–9, 19, 20–21, 23.

⁴⁴ Cz. I. [Czóbel István], *Nincs megállás*, Magyar Gazdák Szemléje, 1898. február, 35.

Justh már évekkel korábban dédelgette magában annak tervét, „hogyan megcsináljuk az irodalmi salon-t, össze igyekezve hozni a nálunk még olyan igen ellentétes »mondain« és »lettré« köröket. Persze ez kezdetben csakis az úri társaságban lesz lehetséges; később ha dámáink úgy akarják, s elég erősnek érzik magukat erre, tán sikerülend tovább menni.”⁴⁵ A legelőkelőbb magyar családok egy része „a »nemzetek feletti« birodalmi arisztokrácia részének tekintette magát”,⁴⁶ de azért voltak jó néhányan, akik továbbra is felvállalták, sőt egyre erőteljesebben hangsúlyozták felelősségüket és feladatvállalásukat a magyar társadalom vezetésében. Ez még akkor is igaz, ha az újkonzervatív, nemzetmentő törekvések bajnokai leginkább épp azok voltak, akik kényszerűségből vagy csak passzióként fél életüket – igazi világpolgárként – a nagyvilágban bolyongva töltötték. Justh Zsigmondnak – életvitele, majd betegségének súlyosbodása miatt – mindinkább le kellett számolnia azzal az elképzeléssel, hogy saját szalonjában terelheti össze a válságból kivetető utat megmutató, az új Magyarországot megteremtő, felelősen gondolkodó politikai és modern művészeti-szellemi elit tagjait. Ahhoz viszont elég karizmatikus ereje és intellektuális befolyása maradt, hogy eszméit elfogadtassa barátjával, Feszty Árpáddal, s gyakori távolléte abban sem akadályozta, hogy áttételesen mégis a nemzeti szalon központi figurájává váljon, még akkor is, ha a leginkább az Apponyi Albert köré csoportosuló, újkonzervatív párt körének politikai eszméihez közelítő elképzelései igencsak különböztek a nemzeti szalon másik házigazdájától, a Tisza-párt szimbolikus alakjától, Jókai Mórétól.

Feszty mind magánéletében, mind közéleti szereplésében megjelenített tehát egy nagyon a korhoz illeszkedő, de a saját ambícióit is teljességgel kielégítő, némi elméleti megalapozottságot sem nélkülöző művészmagatartást, aminek nélkülözhetetlen eleme volt az újságokban is folyamatosan dokumentált, zajos magán- és szalonélet, amely mellesleg magával hozta a további komoly megrendeléseket. Ez pedig pompásan illeszkedett a Jókai Róza-féle Jókai-szalon megteremtésének gondolatához.

A Jókai-Feszty-szalon élete – egy ideig legalábbis – mindhármuknak szükséges és szerencsés volt, és egészen addig (sőt egy kicsit tovább) állt fenn, amíg folyamatosan dinamizálni, stimulálni tudta mindhármuk személyes érzéseit és családi, társadalmi, közéleti vagy művészi pozícióit. Ez még akkor is igaz, ha – a szerencsés vállalkozások, a sikerrel működtetett véd- és dacszövetségek kialakítása és fenntartása mellett – teljesen őszintének hat Feszty Árpád egy levélbeli vallomása K. Lippich Eleknek: „A barátság jól eső melege többet ér az általunk kergetett fényességek hideg ragyogásánál”,⁴⁷ és a források is azt erősítik meg, hogy – ekkor még legalábbis – ez a három kitűnő ember amellet,

⁴⁵ JUSTH Zsigmond levele – Nemeskéri Kiss Margitnak, Szenttornya, 1886. szeptember 17.; GÁLOS Magda, *Sigismund Justh et Paris*, Bp., 1933, 74. – A próbálkozás eredménye lett 1889-ben a Műbarátok Körének megalakulása.

⁴⁶ FÓNAGY Zoltán, *Társadalom: A mozgásba jött társadalom = Magyar kódex*, V, *Az Osztrák–Magyar Monarchia: Magyarország művelődéstörténete 1867–1918*, főszerk. SZENTPÉTERI József, szerk. HARGITAI György, Bp., 2001, 104.

⁴⁷ FESZTY Árpád – K. Lippich Eleknek, 1899. január 10-e előtt, OSZK Kt., Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 12. sz. levél.

hogy munkájukban és elismertségükben az együttalakás ideje alatt minden segítséget megadott egymásnak, tényleg igazán szerette és becsülte egymást.

2004. CVIII. évfolyam 5-6. szám

(Szalon-nyitó)

A Feszty-szalon élete – konkrétan viszont – az epreskerti nagyon jutányos telek⁴⁸ megszerzésével és a Bajza utcai palota – hihetetlen műgonddal eltervezett – megépítésével kezdődött. Feszty Masa a villa ötletének felvetődéséről ezt vallotta: „[1888] Ősszel kezdődött pesti társasági életük. Sok helyre kellett menniök első látogatásra és sokan keresték fel az ifjú párt. S ekkor kicsinynek találták a lakást, főleg Jókai mértékéhez, aki körül életében először omlottak le a zárt falak, s otthoni élete először nyílt meg szélesebb társaságnak. Nem tudom, kié volt a házépítés ötlete. Erről sosem beszélt sem Apám, se Anyám. Csak az építés örömeit emlegették. Hogy mint rajzolta le Apám Velencében a Canal Grande egyik kis palotáját. Hogyan keresték össze potom pénzért velencei régiségkereskedőknél a butorokat, lámpákat, kilincseket. Hogy vették meg az utolsó Doge-nak éppen akkor árverésre kerülő faragott székeit: huszonnégy faragott, kemény reneszánsz széket és régi brokát karosszékeket. [...] Ha eltöprengek rajta, azt kell gondolnom, hogy az építkezés ötlete egyformán lehetett Jókai-Nagyapámé, hiszen világéletében mindig épített, szerzett, belement lakni, eladta; lehetett az ötlet Apámé, mert másik Nagyapám, az öreg Feszty Szilveszter is nagy építő volt. [...] És utólag mégis azt mondom, hogy baj volt, hogy a gyönyörű kis velencei palazzo megszületett. Sok örömet, de mint később kitűnik, sok, nagyon sok gondot, felelősséget vont maga után.”⁴⁹

Az optimális helyszín megszerzéséhez azonban – Feszty Masa bármennyire is próbál erről megelégedezni – nagyon is szükség volt Jókai nevére és egyre nagyobb közéleti súlyára, a korábban a Sándor-, majd az átmeneti ideig fenntartott Andrassy úti lakásban „beüzemeltetett” Jókai-szalon nyomatékosító erejére, másfelől viszont Feszty sikereire és kapcsolatrendszerére is (pl. a Műbarátok Körének megindítása már a Jókai- és a készülő Feszty-szalon sikeres működését bizonyította).

Gábor Eszter alapos tanulmányában⁵⁰ aprólékos részletességgel elemzi és mutatja ki, hogy az epreskerti művésztelep parcelláinak megszerzéséhez, majd az állandó otthon fundálásához rengeteg összeköttetésre és igen sok pénzre volt szükség.⁵¹ Írásában lépés-

⁴⁸ Feszty Masa – nem helytállóan – úgy tudta, hogy a telket ingyen kapták a várostól. (FESZTY–IJAS, *i. m.*, 60.)

⁴⁹ FESZTY–IJAS, *i. m.*, 59–60. – A velencei vásárlásokról Feszty – még a beköltözés előtt – több levelében is tudósította jó barátját, Justh Zsigmondot: „Velencében sok szép régi holmit vettünk. Majd meglátod a tavasszal.” FESZTY – Justh-nak, d. n., OSZK Kt., Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 7. levél.

⁵⁰ GÁBOR Eszter, *Az epreskerti művésztelep*, Művészettörténeti Értesítő, 1990, 22–69 (a továbbiakban: GÁBOR).

⁵¹ Gábor Eszter részletesen bemutatja, hogyan született meg az a városfejlesztési elképzelés, hogy az új Műcsarnok és a Mintarajztanoda környékén, az Epreskertben egy művésznegyed alakítsanak ki, ahol a művészek olcsó, de modern műtermekhez és lakhelyhez juthatnak. A terv azonban nemsokára dugába dőlt, hiszen a legnagyobb nevű művészek és tudósok közül is sokan léptek vissza végül a házépítéstől, mert nem

ről lépésre bemutatja az Epreskerti Művésztelep 1871 utáni lassú kiépülését, benne a Jókai–Feszty-villa építésének, berendezésének részletes történetét.

Miután 1890. február 10-én kiutalták Fesztynek az epreskerti telket, nagyon felgyorsultak az események. 1891. július 30-án már ki is adták a lakhatási engedélyt a Feszty-villára. Az elkészült, nagyon ízléses palota csodájára járt az egész város. Jókaiék azonban valószínűleg csak 1891. nyár végén–ősz elején költöztek be a már teljesen berendezett villába.⁵²

tudták gigázni az epreskert villájának az árát, s így visszaadni kényszerültek a kedvezményes árú telket. Idézi a fővárosi képzőművészeti bizottmánnak az 1887. február 10-i jelentését: „a kedvezményes áradacára azonban mindössze csak egy műterem épült fel [...] oka részint a tulajdonjognak a feltételekben körülírt erős korlátozásában, részint pedig művészeink kedvezőtlen anyagi viszonyaiban rejlik.” A visszalépők között volt pl. Lotz Károly is. (GÁBOR, *i. m.*, 25, 26–27.) – Fesztyék Bajza utcai házának költségeibe folyt be valószínűleg az 1889 elején eladott, híres balatonfüredi Jókai-villa árának egy része is, amelynek fele tulajdonjoga Rózát illette. Ehhez a kérdéshez lásd Jókai Róza és Feszty Árpád 1890. március 6-án kelt házassági szerződését. (BFL, Görgei István kir. közjegyző periratai, VII. 168.) A szerződésben Jókai Mór kötelezte magát, hogy „a Feszty Árpád nevén levő, Budapest főváros pesti részének 11765. számú betétiében 3047 a. 4–6/a. szám alatt foglalt telekre építendő lakóház építéséhez hozzájárul olyképp, hogy a felveendő építési költsön törlesztésére 1600 fítot azaz Egyezer hatszáz osztrák értékű forintot évenként a hitelező bank pénztárába befizet.” Ennek fejében Feszty jogtalanul jogot jegyeztetett be Jókai javára. Hogy ez a megállapodás mindkét részről mennyiben nyert aztán érvényt, nem tudjuk. – Ugyancsak kérdéses, hogyan osztoztak Fesztyék és Jókai a házvásárlás költségein, hiszen a források igen eltérően szólnak erről. Ugyanígy különböznek az arról való vélekedések is, hogy a Bajza utcai élet költségeiből ki miként vette ki a részét. Feszty Árpád évekkel később, már a Jókai-val való összeveszés idején egy levelében azt írta, hogy „Esküvőnk után k. b. 3 évvel – eladta a füredi villát a nélkül, hogy feleségemet megkérdezte volna ez iránt, a bevégzett tényről értesített csak, és aláíratta feleségemmel az eladási okmányt, mert a fele az ő nevén állott. Feleségem szó nélkül alá írta – a nélkül hogy a reá eső részt kérte volna – Még csak meg se említettük. – Hogy ez így van – bizonyítja megházasodása <és feleségem örökét kiadta – ezt akkor ő maga beszámította. – mi akkor se kértük volna ki a szerződésben> alkalmával szerződésileg tett intézkedése [...] a mikor is ez összeget feleségem javára <kiadta> tudta be. Ő, feleségemnek havonként 300 fítot adott – a háztartásra – ebben természetesen az ő ellátása is benne volt. Hogy a mi háztartásunk többre került az természetes – <a mennyiben általam került többre azt én iparkodtam pótolni> és magától értetendő hogy azt én pótoltam. A mikor a házamat építettem – ő arra kötelezte magát – hogy évenként 1600 fítot fog fizetni – és így járul hozzá a házépítés költségeihez, mert én az ő kedvéért építettem emeletes házat – A magunk kedvéért elég lett volna ¼ költséggel egy ateliert és egy pár szobás kis házat építtetni. [...] Így én 13 éven át – 1600 fíto helyett csak 550 fíto fogadtam el tőle.” A levél további részéből kiderül, hogy Jókai fizette viszont Róza ruháit: „Nem tudom honnan eredt az a vád is, hogy a feleségem<mel> negyven ezer forintnyi ruha számlát csinált az ő contójára. Ebből annyi igaz, hogy a mikor feleségemet elvettem, ő a feleségem ruha számlájának kifizetését magára vállalta. Ez <azonban> évenként 500–700 között váltakozott – de soha sem haladta meg a 900 fítnyi összeget.” FESZTY Árpád levele – Jókay Károlynak, Bp., d. n. [1902?] = ALMÁSI, *i. m.*, 135–139. – Jókai természetesen azt állította, hogy rengeteg pénzt költött Fesztyékre és pokoli összegeket fizetett ki Jókai Rózának az anyai örökség fejében. Pl. JÓKAI Mór levele – Feszty Árpádnak, Bp., 1899. szeptember 16., OSZK Kt., Levelestár; JÓKAI Mór levele – Hegedűs Sándorné Jókay Jolánnak, Bp., 1900. február 15., OSZK Kt., Fond V/698; JÓKAI Mór levele – Feszty Árpádnak, 1901. május 23. és JÓKAI Mór levele – Dárday Sándornak, Bp., 1901. július 6., PIM V.2617. stb.

⁵² Róza több levelében beszámolt a házépítés és a berendezkedés körülményeiről Czöbel Minkának: a ház 1891 elején „...tető alatt van. Jövő június 1 napján kapjuk a kulcsot a kezünkbe s jövő őszre már beköltöztetünk s így reméljük, hogy 92 tavaszán megtarthatjuk a nagyszerű fölszentelést. Most hoztunk Velencéből egy csomó régi Velencei dolgot a ház külső és belső díszítésére...” (FESZTYNÉ levele – Czöbel Minkának, 1891. január 9.) Augusztus 25-i levelében pedig: „A házunk valahára készen van s már be is költöztünk ámbár még

Feszty stílusosan egy 1892-es tavaszi epreskerti művészestéellyel nyomatékosította a nagy eseményt. A magánéleti eset így a sajtóban igazi közéleti ügyvé nőhetett. A Műbarátok Körének támogatásával rendezett művészestélyről – melyen Feszty festő és szobrász barátaival igazi romantikus „Walpurg-éjszakát” varázsolt a májusi Epreskertbe – hírt adó lapok mindenekelőtt azt hangsúlyozták, hogy az árverésre a magyar művészek által felajánlott műtárgyak, festmények bevétele, valamint a belépti díjakból befolyt összeg az Árva megyei ínségesek javára megy. A híradások szerint – „amit fantázia kieszelhet, ami bohó és bizzar ötlet ... felmerült, ami komikum és humor a 19. század blazírt embereire még hatást gyakorolhat...” – az ott mind látható volt.⁵³ A jó előre beharangozott estet valóban nagy várakozás előzte meg: „A nagy közönség izgatottan várta az ünnepély napját, s mikor elérkezett az esti 8 óra, fogat fogat után robogott a Bajza utczába s a kíváncsi néző közönség oly tömegben özönlötte körül a kert kerítéseit, hogy a rendőrség csak erőfeszítéssel tudta a rendet fentartani. [...] Ott voltak József Ágost és László főherczegek, továbbá Szapáry Gyula miniszterelnök egész családjával, több miniszter s a Budapesten időző egész mágnás-világ s azonkívül a főváros minden előkelő köre [...] A közönség a belépés percztől kezdve el volt ragadtatva, megbűvölve, s valóban egy tündérország lehet csak oly szép, a minő ez este e kert volt.” A szenzációs „happeningen” túl azonban hangsúlyozták azt is, hogy az estnek a rendezők komoly szellemi üzenetet is szántak: „A ragyogás, a röpke fény s a könnyű humor mellett volt azonban az estélynek több komoly s maradandó becsű ténye és hatása is. [...] művészeink megmutatták, miszerint, ha arra alkalmuk van, valóban monumentális dolgokra képesek, megmutatták, hogy művészi leleményes, nemes izlés, tanulmány és humor tekintetében egyenlő fokon állanak párisi, vagy római kollégáikkal. [...] talán nem a legutolsó eredménye pedig az ünnepélynek az, hogy valamint Rómában, Párisban, Münchenben, Düsseldorfban és Bécsben a művészek gyakran tartani szokott ünnepélyei megmozdítják az egész művelt társadalmat s közeli benső érintkezésbe hozzák, egymáshoz fűzik a művészetet a társadalom rétegeivel, – úgy fog ez ezentul nálunk is lenni, mert ennek ezentul ismétlődnie kell, nemcsak, hogy ez által egy-egy magasabb kulturális vagy jótékony célra tizezrek gyűljenek be minden évben, hanem, hogy a művészet nemesítő hatása új utat találjon a nemzet minden rétegébe.”⁵⁴

Feszty Masa szerint „...a Feszty-ház nemsokára Budapest egyik szokatlan, de jellegzetes és jelentős színfoltja lett.”⁵⁵ Mindamellett, hogy az újságok lapjain – elsősorban olasz és francia példák nyomán – amúgy is megsűrűsödtek a nagy művészek „látványműtermeinek”, „látvány-alkotóműhelyeinek” részletező, intim részletekkel szolgáló,

csak hiányosan vagyunk rendbe de már az is nagy öröm. Majd ha October elején be megyünk lakni fogjuk csak végleg elrendezni s csinosítani a mikor remélem minnél hamarabb téged is üdvözölhetnek benne igaz barátaid.” (OSZK Kt., Fond 30/52.) – A leveleket idézi Almási Éva is.

⁵³ i. s., *Művészestély az Epreskertben*, Magyar Szalon, 1892, 17. köt., 371. – Az estélyről megjelent tudósítások: A Hét, 1892/20, május 15., 318–319; VU, 1892/22, 377–378.

⁵⁴ i. s., *A művész-estély*, VU, 1892/22, 377.

⁵⁵ FESZTY–IJAS, i. m., 60.

képes bemutató-riportjai,⁵⁶ a Jókai-Feszty-villa visszatérő és feltűnően kiemelt témája lett a korabeli lapoknak. A két művész lakásának aprólékos bemutatását és az ott zajló események taglalását időről időre előszeretettel vette elő a Vasárnapi Ujság, mint például a *Jókai lakóháza* című hosszú írásban: „Az epreskerti művésztelep legérdekesebb s valóban művészi kivitelű épülete az a velencei stylben készült ház, melyben az ünnepelt nagy költő lakik. [...] A verandán át belépve, az előszobába nyitunk. Szemben a műterem, jobbra a lakószobák nyílnak. Nagy, tágas műterem, a legnagyobbak egyike a fővárosban. Hatalmas ablak a tárgyak s művészi alkotások egész seregét világítja meg. Kisebbségi vidéki múzeumnak elég volna az, mi itt a legteljesebb művészi rendetlenségben ideiglenesen elhelyezve van. Egyik oldalát magas karzat foglalja el, a mely az emeletre, Jókai lakosztályába vezet. [...] Valami csodálatos hangulat, kifejezés van minden tárgyon; mintha mindemezt élettelen holminak lelke volna. Oly érdekesek, oly összetartozók, sokféleségükben is oly egységesek. [...] Ez itt igazán Jókaihoz illő lakás!”⁵⁷

(Szalon-berendezés)

Bródy Sándor szerint a Bajza utca „a mai Budapest népe kicsinyben: nagyúri, vegyes, szegényes, kezdődő, pompázó, kicsinyes és nagyszabású, mindenekfölött pedig csudálatos. [...] Ebben az utcában van még egy ház: egy kis velencei palota, a melyet egy magyar festő épített a maga és a családja számára. Az emeleten lakik az apósa, egy komoly öreg úr, a kiből már vagy 50 esztendője táplálkozik az egész ország kedélye...”⁵⁸

Az „igazán Jókaihoz illő lakás”, a kétszintes – a velencei Canale Grandén álló Palazzo Erizzo mintájára tervezett – ház és a Feszty-, valamint a Jókai-lakás beosztását egészen pontosan ismerjük.⁵⁹ Az alaprajz és a szobák tervei alapján Gábor megállapította, hogy

⁵⁶ Kalla Zsuzsa (Gábor Eszter nyomán) – a Feszty-szalont többek között Benczúr Gyula illusztrált műterem-látogatásaihoz hasonlítva – egy még meg nem jelent tanulmányában úgy vélekedett, hogy: „Az egyre szélesebb kör számára nyitott, látványosságként működő műtermek divatja minden bizonnyal a művészféjedelmi reprezentáció bécsi Makart-féle irányát követte.” Noha ebben bizonyára igaza van Kalla Zsuzsának, valószínű, hogy a Feszty-szalon esetében az olasz és a francia sajtóbeli műterem-representáció hatása sokkal erősebb lehetett és mindenképp példaadónak számított Munkácsy párizsi műterem-szalona is, amelyet viszont nem lehet pusztán a Makart-stílusú műtermek közé sorolni. A kérdés eldöntése valószínűleg még további kutatásokat és finomításokat tesz szükségessé. – KALLA Zsuzsa, *A dolgozószoba mint műalkotás (Jókai Mór relikviái a Petőfi Irodalmi Múzeumban)*, kézirat (a továbbiakban: KALLA; köszönöm Kalla Zsuzsának, hogy kéziratának elolvasását lehetővé tette).

⁵⁷ A ház újságbeli ismertetései több oldalt tesznek ki, így itt erre csak egy-két rövidebb részlettel utalok. Az itteni – emblematisztikus – részletek K[ACZÁ]NY [Ödö]n, *Jókai lakóháza*, VU, 1894/1, 9. – Vö. még SZÍVÓS Béla, *A Jókai dolgozószobája*, VU, 1893/53, 922–923 (a továbbiakban: SZÍVÓS). – Jókai Bajza utcai dolgozószobájának berendezéséről, Jókai lakásának műalkotásszerű szimbolikusságáról és metaforikus jelképrendszeréről legutóbb: KALLA, *i. m.*

⁵⁸ B. S. [BRÓDY Sándor], *A festő és családja*, Újld, 1896/16, április 12., 372–374 (a továbbiakban: BRÓDY).

⁵⁹ Lásd GÁBOR, *i. m.*, 22–69. – Tanulmányában közli a villa teljes tervdokumentációjának, tervmódosításának anyagát, valamint az építészeti tervekhez készült, akvarellal színezett homlokzati rajzokat is.

„az új villát úgy terveztették [...], hogy abban nyitott házat lehessen vinni. A »munkahelyek« – Feszty kb. 100 m²-es műterme és Jókai több, mint 50 m²-es dolgozószobája – voltak a két meghatározó helyiség, körük szerveződött a többi. A leírások utalnak arra is, hogy mindkét terem vendégfogadási célokat is szolgált. Jókai nagy dolgozószobájának az ebédlőhöz közeli sarkában állt a két híres tarokk-asztal. [...] Jókai nagy dolgozószobájából »nyílik balra egy ajtó, amely a költő kék szövettel bevont hálószobájába vezet. Egyszerű faragott ágy van benne, felette édesanyja és felesége arcképe. Egy pár szék, egy asztal még, s ennyi az egész.«⁶⁰ Az író lakosztálya eredetileg mindössze két – igaz, nagy méretű – szobából állt, ezt 1894-ben⁶¹ egy, a hálószobából nyíló további kis szobával és egy igen kis méretű fürdőszobával egészítették ki.⁶² A dolgozószobához ellenkező oldalon csatlakozott a nagy ebédlő. [...] A tervek azt valószínűsítik, hogy az emeleti ebédlő közös lehetett, az eredeti és a módosított terven is csak egy ebédlő szerepel, mindkét terven az emeleten, a dolgozószoba és a műterem között.»⁶³

Az alsó szinten Fesztyék lakrésze ötszobás volt, később a Masa érkezése előtti átalakításkor különítettek el benne még egy hátsó szobát és egy fürdőt. Fesztynek egy zöld kárpitos külön szalonja is volt, amelynek falát jó nevű festők ajándékképei díszítették. Gozsdu Elek szerint „Különös varázsa volt ennek a szobának. [...] volt egy egyméteres fülkéje, a fülke ívelt volt, és a padkáján állott egy gyönyörű fehér márvány mellszobor, amely Jókai Rózának az édesanyját [!] ábrázolta, és ezt a szobrot a mi Stróbl szobrászunk alkotta. [...] A mellszobor körül apró villanykörték voltak elrejtve és fényglóriában ragyogott a fehér márvány... A zöld szoba bútorai részint paliszander-, részint mahagónifából készültek, és a francia forradalom előtti időből valók.»⁶⁴ A műtermet a lakórésszel csúcsíves törpearkád attikájú bejárati rész kötötte össze.

A lakás központi tere azonban hangsúlyozottan a műterem volt. Míg a korabeli vendégek még érezték-értették a villa berendezésének emberi-művészi-nemzeti megalapozottságát átgondoltságát, műtárgy-voltát,⁶⁵ addig a kései olvasók és elemzők többször úgy gondolták, hogy a műterem berendezése valami eklektikus összevisszaságot, illetve művi keresettséget mutatott. Pedig Feszty valószínűleg – ugyanazzal az aprólékos utánajárással és komoly történeti-gyakorlati felkészüléssel, ahogy valamivel később a *Körkép* készíté-

⁶⁰ A Gábor Eszter által idézett cikkészlet lelőhelye: Szívós, *i. m.*, 922–923.

⁶¹ A villában 1894-ben több átalakítást végeztek, nyilvánvalóan az új jövevény, Feszty Masa születését várva. Masa 1895. január 31-én született. Gábor Eszter szerint az átalakítások 1895-ben is folytatódtak.

⁶² Gábor Eszter megemlíti, hogy az elegáns villához eredetileg egyáltalán nem építettek fürdőszobát. Az első terven a földszinten még jelezték egynek a megépítését, de a tervmódosítás során lekerült az alaprajzról. A használatba vételi engedély felsorolásában sem szerepel fürdőhelyiség.

⁶³ GÁBOR, *i. m.*, 47.

⁶⁴ PONGRÁCZ–ALEXA, *i. m.*, 664.

⁶⁵ „Ott laknak együtt a Bajza-utczai kis palotában, melyet Jókai Róza és Feszty Árpád művészi ízléssel és nemes fényűzéssel bűbajos művészfészekké varázsoltak át, és a hol régóta praktikusán megoldották azt a kérdést, a mely fölött itt is ott is akadémikus vitát folytatnak a fővárosi társaságban: a budapesti szalonélet kérdését. Jókai maga az első emeleten lakik, dolgozószobája tágas terem, melynek berendezése ugyanarra az előkelő ízlésű nő kezére vall, mint az egész házé” – jegyezte meg pl. HERCZEG Ferenc: *Jókai Móránál*, Magyar Szalon, 1893/1894, 20. köt., 701 (a továbbiakban: HERCZEG).

sekor tette – minden egyes bútor, tárgy és díszítő elem helyét nagy műgonddal előre megtervezte, kikérte és úgy helyezte el.⁶⁶

Fesztyékét ugyanis bevallottan a nemzeti szalon, azaz a Nemzeti Szalon megteremtésének gondolata vezette. A Nemzeti Szalonnak pedig minden részletében és minden elemében – a korabeli divat diktálta eszközök mellett, esetenként pedig épp annak ellenében – a nemzet felvirágoztatása és a nemzeti jövő érdekében tett erőt és tevékenységet kellett szimbolizálnia.⁶⁷ Ebből a szempontból – a szalonélet megindításakor és korai szakaszában legalábbis – hihetetlen jelentőséggel bírt a már életében nemzeti erekléként, szimbólumként tisztelt, a 100 kötetes díszkiadását ünneplő Jókai (és lakrésze) és a kicsit kevésbé központi helyre, egy női budoár intimebb terébe állított, örökmécsesként világító Laborfalvi-szobor. A berendezési tárgyak kiválasztását ugyanaz a Justh Zsigmondtól tanult-közvetített, a taine-i miliőelméletre visszavezethető, de már a mindennapi élet viszonyai között vulgarizálódott elv vezette, mint ahogy a majdani szalon vendégkörének kialakítását is. Ahogy a szalonba a születési hovatarozás, kiválasztottság vagy a kiemelkedő (és nemzetjavító) művészi teljesítmények, tehetség révén, illetve a magyarság ősi eredetéhez visszavezető kötelékek, törekvések vállalása vagy a jelképszerűségnek alapján lehetett bekerülni, úgy a szalon tárgyainak is ezt kellett tükrözniük. Így kerültek tehát a falra és a térbe egyrészlől az ősi magyarság hagyományát, keleti eredetét hangsúlyosan idéző eszközök, szerszámok, hangszerek – másrészlől pedig a nemzet történelmét formáló és a magyarság történelmén végigvezethető arisztokrácia megszokott környezetét idéző antik, mives berendezési tárgyak.

Bródy Sándor úgy emlékezett: „Feszty Árpád műterme meg éppen kivételesen barátságos. Járja a nap, de homályos zugok is vannak benne. Ha akarom templom, ha akarom búvóhely, rejtett dolgozószoba. Mulatni sehol sem lehet jobban, amit ott igen gyakran meg is cselekszenek, de a dologra is nagyon alkalmas, a mint azt a festő néhányszor megmutatta ...”⁶⁸ Jókai lakosztályába a műteremből is föl lehetett jutni (a másik feljárt az előtérből vezetett föl), „melyen csak a család és a család vendégei járnak. Egy sajátságos lépcsőzet vezet innen fölfelé, kő-angyalok, hadi bárdok, cserkesz-török, perzsa sisakok, kirgiz kucsmák, íjak, puzdrák, pajzsok, dárdák, katrinczák, misemondó ruhák, rengeteg vázlatok halmazai és máseffélék közt. Legfelül egy hortobágyi birka hatalmas koponyája meresztgeti üres szemét.”⁶⁹

⁶⁶ Feszty – mintha csak számadással tartozna – az építkezés ideje alatt leveleiben folyamatosan és aprólékos gonddal tájékoztatta Justhot a frissen beszerzett bútorokról.

⁶⁷ Herczeg valamivel hátrébb így folytatta: „Árpád mostanában fiatal festők csoportjával a Magyarok bejövetele című körképén dolgozik. Az ötletet a képhez a nemzeti érzésnek az a forró hulláma vetette föl, amely a közeledő milleniumi ünnep előtt vágtat, magával sodorva és magasba emelve mindent, ami magyar. Soha még művészember olyan imádatlalt nem borult le a Magyar Csoda előtt, mint Feszty. Neki szent csoda mindaz, ami magyar: a katona és a paraszt, az úr és a betyár, a magyar nőt és a magyar ruha, a ló és a pulikutya, a múlt és a jövő, a magyar élet és a magyar halál. A magyar csodát idézte, hirdette, magyarázta – ecsettel, íróttollal és előszóval, egész életén át.” (HERCZEG, *i. m.*, 702.)

⁶⁸ BRÓDY, *i. m.*, 372–374.

⁶⁹ SZÍVÓS, *i. m.*, 923.

Elgondolkodtató, hogy az érzékeny művész-emlékezők mindegyike külön kitért a műterem mesterien megoldott megvilágítására. És ez talán nem véletlen. Hiszen – a nyilvánvaló praktikus indokok mellett – a fény, az égbe törő sugarak, az árnyékos sarkokat is – napszakonként változóan – megfényesítő világosság mintha a nemzeti jövőben való töretlen bizakodást és a nemzet magasra törekvését is hirdette volna. A historizáló festmények díszletét idéző, a korban egyszerre divatosnak és extravagánsnak tartott műterem sajátos világítását ugyanis úgy oldották meg, hogy a tetővilágítással együtt – a műterem sarkának lemetzésével – északi világítást is alkalmaztak az ablakokon bejövő fény mellett.

A gerendás famennyezetű műterem esti megvilágításban még hangulatosabb lehetett: „Hatalmas, emeletes műterem, fagalériáját fecskefarkú zászlók, falait régi magyar fegyverek ékesítik – emlékezett Herczeg Ferenc. – És egy nagy olajfestmény: fiatal asszony ül fekete bivaly hátán, jobbra-balra tőle keleti szőnyegbe kötött batyu, – az asszony olyan egykedvű megadással tekint a messzeségbe, mint maga a távoli kelet. A műtermet csak a pajtakapunyi kandallóban lobogó máglyatűz világítja meg. A lámpákat a hangulat kedvéért eloltották. Hideg, fehér plasztronok, meleg fehér női vállak világítanak a félhomályban; itt-ott egy gyémánt ékszer, egy női szem, vagy egy cigaretta izzó fénypontja sziporkázik. Széles ívben a kandalló körül emberek ülnek és könyökölnek a kereveteken. A fiatalok a szőnyegre vetett divánpárnákon heverésznek. A szomszéd szobában egy cimbalom pendül halkán, mintha álmában énekelne.”⁷⁰

(*Szalon-garnitúra*)

A kandalló-megvilágította és cimbalom-pendüléssel Feszty-szalon Magyarországon Fesztyné, Feszty Masa, illetve Bródy és Pekár vissza-visszatérő emlékei és elemzései szerint is – Beniczkyne Bajza Lenke és Wohl Jankák szalonja után (mely Feszty Masa megfogalmazása szerint: „a maguk szerény viszonyai között”, Pekár szerint pedig „a maga szegénységében” és „szűk lakásában” működött pompásan, de mégis csak jóval kisebb vendégkörrel irodalmi-művészeti szalonként) – a harmadik, immár „igazi” szalon volt. A Bajza utcai kis házban – mint Feszty Masa írja – szülei „szinte izzó, sziporkázó szellemi légkört” teremtettek meg,⁷¹ ahová – Herczeg emlékei alapján – „járatos volt majd mindenki, aki akkoriban valaki volt Budapesten. Nők közül a legszebbek, politikusok közül a legnépszerűbbek, művészek közül a legtehetségesebbek, korhelyek közül a legjobb ízüek. Fesztyben, bár maga el tudott volna élni egy csőszkunyhóban egy darab szalonnán, megvolt a renaissance urak pompakedvelő vendégszeretete. És ő – anélkül, hogy tudott volna róla – vezérnek született; akkor volt igazán Feszty Árpád, mikor egy tucat lelkes ember járt a nyomában. [Meghívásuk] Társadalmi rangemelkedést jelentett; azzal, hogy Fesztyékhez jártam, én is valaki lettem Budapesten.”⁷²

⁷⁰ HERCEG Ferenc, *A gótikus ház*, Bp., 1939, 69 (a továbbiakban: *Gótikus*).

⁷¹ Lásd Dankó, i. m.

⁷² *Gótikus*, i. m., 72.

Az, hogy „mindenki” bejáratos lehetett volna a szalonba, persze írói túlzás. Sokkal inkább igaz volt viszont, ha az ember volt vagy láthatóan nemsokára már lehetett „valaki”, akkor megkaphatta a kézzel írt vagy nyomtatott meghívót valamely délutáni vagy esti összejövetelre. Csak egy-két kiválasztott volt, a ház legkedvesebb barátai: Justh Zsigmond,⁷³ Bródy Sándor, Gárdonyi Géza (esetleg még Gozdsu Elek⁷⁴), akik akár előzetes bejelentés nélkül is bármikor beállíthattak. Feszty Masa – aki maga nem volt íróember – valamivel objektívebben így magyarázta a kiválasztás indokait: „Tudtommal a maga nemében egyetlen olyan magyar kísérlet, amely egyazon társaságban próbált egyesíteni politikusokat, írókat-művészeket a szellem ügyei iránt érdeklődő, a maguk idejének mérceje szerint valóban művelt asszonyokkal, férfiakkal a főváros akkori ún. »magas« társadalmi köreiből. Ennek a szalonnak légkörében ez volt a fővonás, hogy »tagsága«⁷⁵ igéneiei éppen elsősorban szellemi rangot követelt mindenkitől. Attól, aki ott megfordult –

⁷³ Justh – Pesten járva – rendszeresen szállt hozzájuk a Svábhegyre, holott volt budapesti lakása. A fennmaradt Justh–Feszty-levelek azt bizonyítják, hogy Justh bármikor beállíthatott a Feszty-házba. Pl. egyik alkalommal, amikor Rózának rettenetes fejfájása volt, ezt írta barátjának: „nehogy valamiképpen hölgyeket vezess ide nade te jöjj el okvetlenül, mert én itt vagyok, ragyogok, és férfiakat fogadok.” (OSZK Kt., Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 7. levél.)

⁷⁴ Gozdsu az 1880-as évek végén volt Fesztyék gyakori vendége, amikor 1887-től 1889/1890-ig királyi alügyészként Budapesten élt. Előtte Fehértemplomban, 1889/1890 után pedig Temesvárott dolgozott. Gozdsu pesti tartózkodásának idejéről bővebben vö. HAUBER Károly, *Gozdsu Elek levelei Justh Zsigmondhoz = Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról*, Debrecen, 1991 (Studia Litteraria, 29), 84–97.

⁷⁵ A visszaemlékezők felsorolásából a következő névsor állítható össze: Ábrányi Kornél, Ábrányiné, Adorján Sándor, Ambrus Zoltán, Apáthy István, b. Bánffy Dezső, Bánffy Györgyné, Bársony István, Beöthy Zsolt, Beöthy Zsoltné Rákosi Szi, Berzeviczy Albert államtitkár és felesége, Bródy Sándor, Bukovinszkyné, hg. Cantacuzone román főkonzul, Czóbel Minka, Csáky Albin miniszter és felesége, Dankó Pista, Dárdai Sándor számvevőszéki alelnök, Emmer Kornél kúriai bíró, Fadrusz János, Fejérváry Géza, Fenyő Sándor, Ferenczy Ferenc, Földváry Emma, Gajári Ödön, Gárdonyi Géza, Gerlóczy Károly polgármester, Gozdsu Elek, Gyulai Pál, Hegedűs Gyula színész, Hegyessy Mari, Herczeg Ferenc, Justh Zsigmond, Justh Gyula, Kardos Gyula festő, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Kiss József, Lányi Géza, László Fülöp, K. Lippich Elek, Lovik Károly, Makai Emil, Malonyai Dezső és felesége, Márkus Emma, Mednyánszky László, Mikszáth Kálmán, Morelli Gusztáv fametsző, Munkácsy Mihály, Náday Ferenc, Nagy Ibolyka, Nedeczky István, Ordódyék, Pekár Gyula, Pósa Lajos, Réti István, Rickl Gyula és felesége, Rippl-Rónai József, Z. Singhoff Vilma, b. Szalay Imre múzeumigazgató, Szarvassy Margit tanítónő, Szép Aladár, Szilágyi Dezső, Szomaházy István, gr. Teleki Domokos, Teleki Sándor, Teleszky János, Thorma János, Tisza Kálmán, Tolnai Ákos festő, Tornyai János, Ujfalussy plébános, Vadnay Andor főispán, Vadnay Károly, gr. Vay Péter, Vizváryék, Wlassics Gyula miniszter, Wohl Janka, Zala György, Vészi József. – Hogy ki milyen gyakorisággal vett részt az estélyeken, az teljesen eltérő lehetett. Fesztyék legközelebbi barátai és leggyakoribb vendégei Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Justh Zsigmond voltak.

Hosszú listát lehetne sorolni azoknak a neveiből is, akik bizonyára jártak Fesztyék rendezvényein, még ha egyik általam ismert forrás sem említette meg nevüket. Pl. Spányi vagy Ujváry Ignác Fesztyvel dolgozott a *Körképen*, így bizonyosnak tartom, hogy jártak is nála. Turczy István egy irodalmi dokumentumjátékában az egyik jelenetben azt írja: „Fesztyékhez betérve, ott találtam Fenyő Sándor szerkesztőt, Bródy Sándor hírlapíró és dr. Demjanovits háziorvost.” A darabban ez a jelenet azonban két évvel Jókai második házassága után zajlik. TURCZI István, *A tintalovag (Irodalmi dokumentumjáték Jókai Mór és Nagy Bella házasságáról)*, Új Horizont, 2000/3. – JUHÁSZ Ferencné Bródy Sándor-monográfiájában szintén a Feszty-szalon vendégeiként Bársony Istvánt, Fenyő Sándort és két nagybányai festőt: Réti Istvánt és Thorma Jánost említette (Bp., 1971, 26).

gróf, miniszter, kishivatalnok,⁷⁶ képviselő, világhírű művész vagy vidéki tanító, vagy akár cigány⁷⁷ – egyet követeltek csak meg: a szellemi alkotókészség jegyét. [...] S a meghívottaknak teljes egyenrangúság alapján kellett egymást kezelniök. Egy alkalommal előkelő miniszteriális ember felesége lekezelően bánt Edesanyám legkedvesebb barátnőjével, Szarvassy Margittal,⁷⁸ aki tanárnő volt s a magyar nőképzés egyik legkiválóbb szakembere. A »méltóságos asszony« nem kapott többé meghívót a Feszty-házba. [...] Csak társadalmilag, lelkiileg egyaránt független művészemberek merhettek felülkerekedni ennyire a nagyvilági élet szokványos szabályain, s a rangokon, címeken, formákon.»⁷⁹

Már Feszty Masa is úgy vélte, hogy „a Feszty-szalon valójában több rétegből és csoportból állt. Volt közéleti, írói- és irodalompolitikai, képzőművészeti stb. csoportja. Ezeket általában külön-külön hívták meg, ha csak nem vezette Apámat éppen valami közös tárgyra való összehívás szándéka, vagy egyenesen valami nagy »békéltetés.«”⁸⁰ A részleteikben sokszor szétfelé mutató visszaemlékezések és Feszty magánlevelezése ugyanezt támasztják alá. A Feszty-szalonban valóban sokrétű és különböző funkciójú és vendégekörét tekintve más-más összetételű események zajlottak.

Nyilván ez is magyarázza, hogy még olyan, viszonylag egyszerű kérdésekről sincs egyezés, hogy pl. mit ettek-ittak az összejöveteleken. A rokonok visszatérő állítása szerint míg Fesztyék pokoli pénzeket herdáltak el a vendégeskedésre, s ezenközben folyamatosan ostorozták Rózát csapnivaló háziasszony-volta miatt, addig Fesztyék és a Fesztyék pártján állók állandóan azt fejtegették, hogy a szalonbeli élelmezést milyen „ötletesen, egyszerűen és olcsón” oldották meg. Valószínűleg ez a két forrás táplálja, hogy többen olyan (igaz vagy sem) vad emlékeket őriztek, hogy „Róza asszony sült krumplit tálalt fel szilvalekvárral, vagy amit a kifosztott kamra kínált”, vagy csak egysze-

⁷⁶ A forrásokból ismert és összesített névsorban egyáltalán nem található kishivatalnoknak számító személy.

⁷⁷ Az igazsághoz tartozik, hogy cigány kizárólag híres zenészként kapott meghívást a szalonba. Leginkább Dankó Pista és Lányi Géza fordult meg náluk. Feszty Masa felelevenített egy összejövetelt, ahol Dankó Pista nótájával meggyógyította Jókai Rózát: „Anyám egész életén át erős fejfájásoktól szenvedett. (Laborfalvi Rózától örökölte.) Egy este, amikor művésztársaság volt együtt a Bajza utcai házban, annyira szenvedett, hogy egészen belesápadt és beszélni se tudott, mert fárasztotta minden szó. Dankó ezt észrevette, csendesen Anyám karosszéke mögé lopózott, s valami elmondhatatlan gyöngédséggel, finoman, halkan elkezdte játszani: »Eltörött a hegedűm, nem akar szólni. Rózsi, Rózsi, mi bajod? Mért nem akarsz szólni? A hegedűm majd megrepárolom: szólalj meg hát, rubintos virágom.« [...] Anyám, Apám, a vendégek, el voltak bűvölve a daltól, mert akkor hallották először, nálunk úgy volt elkönyvelve, szüleim azt hitték, hogy Dankó ezt akkor, spontán költötte.” (Dankó, i. m.)

⁷⁸ Szarvassy Margit Gárdonyi Géza nagy szerelme volt. Gárdonyi több évi néma epekedés után 1899 tavaszán felajánlotta Szarvassy Margitnak, hogy utazzanak együtt hosszabb időre Konstantinápolyba. Mivel Gárdonyi ekkor még nős ember volt, Margit kereken visszautasította az író, amin Gárdonyi kiengesztelhetetlenül megsértődött és törökországi útja után örökre szakított vele. – Fesztyné a Pesti Hírlap 1924. június 29-i számában közreadta Gárdonyi Margithoz írott leveleit. Viszonyukkal, Gárdonyi különc viselkedésével a szakirodalom bővebben foglalkozott. A kérdés már a kortársakat is meglehetősen izgatta. Vö. pl. *Az élő Gárdonyi halott hitvese*, PH, 1934. október 31., november 3.

⁷⁹ FESZTY–IJAS, i. m., 63.

⁸⁰ *Uo.*, 63–64. – A „békéltető akciók” legismertebb példájának Gyulai Pál és Szilágyi Dezső meghívása számított.

rú sós kiflit, sós perecet vagy virslit szolgáltak fel vagy önmagukat kiszolgálva ilyen menüből választhattak. Feszty Masa szerint: „Ötleteikkel néha olyan hangulatot teremtettek Szüleim, amit Dárius minden kincsével sem lehetett volna elérni. Ilyen volt például a »Glieder Puppe«-vacsora. A Glieder Puppe egy drotra dolgozott rongybaba, amelyet a festők használtak, amikor egy arckép befejezésekor már csak a hátteret festették. Az estén a parasztyenecskének felöltöztetett babát maguk közé ültették, beszéltek hozzá, mintha élne – s elfogadták a kosarában felszolgált perecet, kiflit, virslit.”⁸¹ Bizonyos, hogy a szalon vonzereje tényleg nem a feltálatl étkek különlegességében vagy gazdagságában állt, de Róza – esetenként szinte kérkedve ezzel – el tudta hitetni, hogy ez is a szalon extravaganciájának és modernségének bizonyítéka, s még ezt a kifogásolni valót is fel tudta használni a szalon imázsának erősítésére: arra, hogy a szalon vendége számára szellemi, s nem földi táplálékot nyújt. Hogy ez mennyire jól sikerült, talán az a legfőbb bizonyíték, hogy a sok-sok visszaemlékezésből szinte alig volt, aki fontosnak tartotta erről szót is ejteni.

Az ételek mellé főként Jókai svábhegyi borát kínálták. Nagy vita alakulhatna ki abból, hogy a szalonban szolgáltak-e fel pezsgőt. Pekár Gyula és Mikszáth Kálmán szerint például igen, Feszty Masa szerint viszont soha.⁸² Gozsdu Elek gyakori délutáni teázásokat emlegetett, amelyet akkor kezdtek, amikor Feszty befejezte az aznapi festést: „Tónusban meleg, intelligens szoba volt ez, és innen be lehetett menni a hatalmas ívlámpákkal megvilágított műterembe, ahol teázni szoktunk. Feszty délután csak ritkán dolgozott, és a délutánokon mindig összeverődött egy kis kongeniális társaság, vegyítve a szociális élet előkelőségeivel, akiket mi rendesen tehernek éreztünk.”⁸³ Czöbel Minka látogatásakor is – bár az este volt – teát szolgáltak fel, de ugyanúgy teáztak a művészprodukciókkal színesített előadóesteken is.⁸⁴ Szalonbeli teázásra számosan, kávézásra ellenben egyáltalán nem emlékezett senki. Ennek nyitja talán abban kereshető, hogy a – leginkább Justh Zsigmond eszméi nyomán kialakított – „igazi” szalon mintája egy angol típusú irodalmi vitakör (debating society) volt, amelyet Justh már diákkora, azaz 1883 óta – különböző formákban – újra és újra próbált megfundálni.⁸⁵ Nem feledhető azonban az sem, hogy – mivel Laborfalvi Róza rítusszerűvé vált kávéfőzési tudománya akkoriban még az olvasók előtt is közismert volt⁸⁶ – a kávéfőzés ügye, a szalonbeli tea- vagy kávéivási szokások

⁸¹ FESZTY-IJJAS, *i. m.*, 65.

⁸² „Pezsgő soha nem volt nálunk, nem is szerette Apám és elvből nem is engedte be a házába. Semmit sem, ami előkelősködő, aminek afféle hivaikodó pénzszaga volt.” *Uo.*, 65. – Feszty Masa emlékeit még évtizedekkel később is átszínezhette a csúnya rokoni vádak visszaverése és cáfolata, így gyermekkori emlékeinek idézését meglehetősen fenntartásokkal kell kezelni.

⁸³ PONGRÁCZ-ALEXA, *i. m.*, 664.

⁸⁴ *Estély Feszty Árpádnál*, VU, 1899/3, 48.

⁸⁵ Justh kultúrnacionalista alapon álló próbálkozásairól és rövid életű eredményeiről, a Műbarátok Köréről és a debating society-eszméről bővebben: CSÁSZTVAY, *i. m.*, 89–100.

⁸⁶ Vö. pl. ifj. HEGEDÜS Sándor, *Akik örökké élnek* (Bp., 1944) című kötetének *Jókai asztala c.* fejezetével. „De az étkezés legnagyobb szentsége a kávé volt és annak a főzése valóságos szertartás. Külön görebe volt erre Jókainénak, amely aztán egy lombikba párolta le a lecsapódó kávépárát, ám legalább másfél óráig főzni kellett. De abban benne volt Arábiának minden illata és Keletnek minden fűszere.”

megváltozása – akarva-akaratlan – szintén arról árulkodott, hogy a Jókai-ház mindinkább Feszty-házzá kezd alakulni, ahol a modernebb serkentő italok mellett nem akadtak már hosszú, várakozásteljes másfél órák egy-egy csésze kávé elkészültére.

Hasonlóan nehéz kérdés, volt-e tánc valaha is a szalonban. Masa szerint anyja gyűlölt táncolni, és soha nem engedte volna meg, hogy szalonjában ilyesmi történjék.⁸⁷ Pekár viszont egy estéről azt jegyezte föl: „Ama estélyen – folyt a pezsgő, roptuk a táncot, még maga a holtfáradt, lázas Justh Zsiga is oly hévvel csárdásozott, hogy végre is nekem kellett aszott alakját a forgatagból kiemelnem.”⁸⁸

Fesztyék magánlevelezéséből kiderül, hogy gyakran tartottak intimebb, csak pár vendégnek szóló baráti vacsorát. Ezeket este 8-kor vagy a színházi látogatást követően, este 10-kor kezdték. A meghívott az ilyen összejövöttekre mindig kézzel írt, pár soros levelet kapott, nemegyszer utalva arra, hogy a meghívó fél pontosan tisztában van azzal, hogy vendége nem szereti a nagyobb, zajosabb társaságot, vagy azt is jelezte, ha valami személyes ügyben akart vele tárgyalni. Fesztynek az egyetlen, Kiss Józsefnek írt fennmaradt levelében például ez állt: „Kedves Barátom! Nagyon kedves lenne, ha eljönnél hozzánk szerdán este 8kor egy kis kerti vacsorára. T. i. Ha szép idő lesz, kinnt vacsorázunk a kis kertünkben. De ha rossz idő lesz, vacsora akkor is lesz. Gyere el, de csak úgy tava-sziassan atyai ruhában. A viszontlátásig üdvözlöl igaz híved és barátod Feszty Árpád.”⁸⁹ Az üzenetet sokszor viszont Róza fogalmazta meg: „Minden vasárnap este három vagy négy cigány pajtás (Fesztyék író-festő társasága) el jön legyen olyan egészséges, hogy maga is jöhessen előleges meghívás nélkül.”⁹⁰ Wohl Janka arról tudósította barátját, Justh Zsigmondot, hogy: „Fesztyéknél hétfőnként 8-tól *ad infinitum* van – fogadás.”⁹¹

Legsikeresebben az író-, színész- és művész-szalon működött, amire viszont általában nyomtatott meghívót küldtek, csak a dátumot és időpontot írták be kézzel.⁹² Ezeket tart-hatták délután (akkor kicsit kevésbé feszélyezett hangulatban) vagy este (akkor kicsit ünnepélyesebb keretek között).

Herczeg Ferenc és Bródy Sándor meglátása szerint a szalont összetartó személy kétségtelenül Feszty volt. „Feszty nemcsak maga tud és szeret beszélni, de ért hozzá, hogy másokat is megszólaltasson. A műteremesték valóságos szimpozionok, ahol az emberek megmámorosodnak a saját gondolataiktól.” Bródy meg azt írta: „Az esték néha nagyon is előkelők voltak, a mitől a művészek megrettentek. És talán ezóta van némely kollega szívében egy kis elkeseredés Feszty Árpád iránt. Igen előkelő a bársony zekéjében, a szép bodri fejével, azzal a különös természetével, hogy a római gróf és a vályogvető

⁸⁷ FESZTY–IJAS, *i. m.*, 65. – Itt sem lehet eltekinteni attól, hogy Feszty Masa emlékeit a rokoni vádakra való válasz igencsak átfórmálhatta.

⁸⁸ PEKÁR, *i. m.*

⁸⁹ FESZTY Árpád dátum nélküli levele – Kiss Józsefnek, OSZK Kt., Levelestár. – Lásd még FESZTY leveleit K. Lippich Eleknek, Justh Zsigmondnak, OSZK Kt., Levelestár.

⁹⁰ FESZTY Árpádné – Ambrus Zoltánnak, 1899. február = *Ambrus Zoltán levelezése*, s. a. rend. FALLEN-BÜCHL Zoltán, Bp., 1963, 99.

⁹¹ WOHL Janka – Justh Zsigmondnak, é. n., december 20., OSZK Kt., Levelestár, a kéziratráji rájegyzés szerinti 130. levél.

⁹² Számos ilyen található az OSZK Feszty-levelezésanyagában (Levelestár).

cigány neki egy, ha szereti. És mindenkit szeret, ha csak lehet, mert ebből él, ez a természete.”⁹³

Pekár Gyula emlékei szerint: „a hétköznapi irodalmi délutánok tán még elevenebbek és mulatságosabbak. Ezeregy éjszakai mintára az írók, költők szabadon mesélnek, a végén a hölgyek szavazótöbbséggel osztogatják a babért hol Ambrus Zoltánnak, hol Szomaháznak, Bársonynak, Loviknak, hol a mélézőan édesszavú kis Makay Emilnek. Egyszer, emlékszem, kettesben Bródy Sándorral egy »Albina« című regényt rögtönöztünk, melynél csak annyi volt kikötve, hogy Bródy a páratlan, én a páros számú folytatásokat mesélem, s a hős és a hősnő kivételével mindenkit szabad agyonütni, elpusztítani.”⁹⁴

Az esti, ünnepélyesebb irodalmi összejöveteleken – főleg a szalon utolsó éveiben – általában művészek is felléptek. Nyilván egy ilyen estén készült az a fotográfia, amelyen negyvenfős, elegáns, estélyi ruhás társaságot örökített meg a korabeli fényképész.⁹⁵ A kép merész találgatásokra ad alkalmat, hiszen mindenki csukott szemmel látható rajta. Pekár Gyula azonban egy évtizedekkel későbbi emlékezésében – amelyben ez a kép szolgált illusztrációul – felfedte a titkot: „Hogy mért épp én írom a magyarázó sorokat ehhez a képhez? Első sorban azért, mert a magnéziummal dolgozó fényképész orvtámadása véletlenül és indokolatlanul épp engem helyez a kép előterébe... amint látják, mind komikusan hunyjuk le a szemünket a lobbanás pillanatában s én szinte még most is hallani vélem a felejthetetlen háziúr, Feszty Árpád barátunk efeletti kacaját a masina mellől. Szívből szívbe csendülő, széles skálájú, hatalmas kacaj, csupa kedély, melegség, életöröm, zsenialitás... mellette a királynői termetű, méléző Fesztyné nevet s mögöttük a dolgozószobájából nesztelenül lelopódzott Móric bácsi mosolyog csöndesen.”⁹⁶

1899 farsangján „a szép asszonyoknak Szép Aladár muzsikált a rózsaszín fényben úszó büffé-szobában. Ábrányiné pár remek dalt énekelt, Z. Singhoffer Vilma Tarnay Alajostól előadta a Millórát és a Nyárfát. (A szerző maga kísérte zongorán.) Az egyik sarokban Lányi Géza czimbalomjátékát hallgatták, majd Márkus Emma szavalt és Hegedűs Gyula adta elő egy költő legújabbban megjelent verseit nagy derűltség közt. Éjfél után Feszty Árpád két nagy történeti festményéhez készült körülbelül hatvan darab vázlatát osztogatta szét sorshúzás útján. Két óraker a »Hajnali Hírlap« czim alatt egy kis lap jelent meg, melyet amerikai gépen a vendégek előtt nyomtattak.”⁹⁷

„Hajnalkor különösen, a mikor az előkelő társaság eloszlik, néhány »jó fiú« asszony és egy-két cimborá marad vele [Fesztyvel] együtt a műteremben, a mely lassan-lassan fehérlik a hajnaltól és a villamos lámpa fáradt fényétől – merengett régi cigarettafüstös éjek emlékére Bródy Sándor. – A nagy velencei kandallóban szunyókál a tűz, bóbiskolnak a kőnémberek is rajta... Egy kissé hűvös van, a társaság tehát a földre telepszik, maskara-ruhákkal, állatbőrökkel, könnyű szövetdarabokkal védvén magát. A hangulat azonban oly meleg, édes és őszinte, hogy az kimondhatatlan. Feszty Árpád roppant nagyokat

⁹³ BRÓDY, *i. m.*, 372–374.

⁹⁴ PEKÁR, *i. m.*

⁹⁵ A kép ma a PIM-ben található.

⁹⁶ PEKÁR Gyula, *A Feszty-szalon*, Újld, 1925/4, január 25., 85–86.

⁹⁷ *Estély Feszty Árpádnál*, VU, 1899/3, 48.

sóhajt, el-elrévedez búsan, szomorúan, hogy mért nem pásztor ő, a ki most hajtja föl egy hegyszakadékba a nyáját... És hogy miért megy minden dolga úgy, mint a karikacsapás. Valami nagy baj kéne, mindene van, kellene, hogy szűkölködjék valamiben. [...] A cifraruhás társaság vigasztalja, no egy kicsit kurizálnak is neki. Mert szegény szomoru. Ez oszt' a hangulat, barátaim! Soha ilyen hangulatot és társaságot!”⁹⁸

Az estélynek a víg szórakozásból a dekadens, világmegváltó hangulatba fordulását érezte és örökítette meg a Justh Zsigmond ajánlására meghívott Czóbel Minka is:

Egy harmadik még – éles elme,
Taglal, bonczolgat: tág szemén,
Mint tükörlapról visszacsillan
Az árnyal egyaránt a fény.

Taglal, bonczolgat, érvel, kérdez,
Ellenmondást sohsem kerül,
Egy tárgy új oldalát kilesve –
A szellem győz, marad felül.

[...]

Beszélnék a küzdő jelenről,
Múltban keresvén az okát,
Múlnak kezével fellebbentik
Jövendő titkos fátyolát.

Mint gyöngyszem egymáshoz fűződik
Sok bátor gondolat,
Míg végre, eszme-fűzér szála
A nirvánánál megszakad.

Utoljára ki szólt, ezt mondá:
„Ha az anyag feloszlana”
„Egyenletesen a nagy úrben,”
„Elérkeznék a nirvána.” [...]”⁹⁹

⁹⁸ BRÓDY, i. m., 372–374.

⁹⁹ CZÓBEL Minka, *Estély* = Cz. M., *Ujabb költemények*, Bp., Singer és Wolfner, 1892, 191–196.

Ahogy az idézett emlékezésdarabokból, hasonlóan szorult és kopott ki mindinkább az egyre élénkebben működő Feszty-szalonból Jókai Mór. Az idő előrehaladtával, úgy tűnik, a Jókai- és a Feszty-szalon mindinkább különálló életet kezdett élni, s az egyikből a másikba való rendszeres átjárás csak egy-egy személynek sikerült, valamint a nagyobb ünnepi eseményekre szűkült. Jókai szalonjában, az emeleti ebédlőben tulajdonképpen egyetlen visszatérő esemény zajlott: szombat esténként mindvégig megtartották az író tarokkpartiját. Ezt az együttlakás ideje alatt végig tabuként kezelték. Ezen általában még Róza és Árpád is csak rövid ideig tette tiszteletét, bár Róza szerint a Jókai lakásán tartott politikusi tarokk-partikat az ő ötletére és konkrét meghívására vezették be.¹⁰⁰

Jókai amúgy mindvégig öntörvényűen közlekedhetett és vehetett részt bármely Feszty-rendezvényen. Eleinte sokszor meg is jelent, és többször említette Fesztynek, legalábbis kezdetben, mennyire megfiatalítja őt a fiatal társaság. Mikszáth Kálmán így emlékezett ezekre a boldog időkre: „Ha valamikor szomorú volt a sárga ház,¹⁰¹ hát most megkapta a legvigabb házat a városban. Pajkos tündérek milyen furcsa cserebere játékot űznek vele. Róza abban tűzi ki hivatásának egyik célját, hogy a Pápi életét derültté, boldoggá tegye. Nem szabad itt mutatni senkinek, hogy rossz kedve van. A »gyerekek« néhanapján még játsszák is a jó kedvet – ámbar van az nekik bőven, ha nem játsszák is. Vendég sok jár a házhoz. Ha az öregúrnak kedve jön társalogni, hát lejöhet gazdának a földszintre, ameddig el nem unja, csupa ismerőseket talál ott, vidám bohém népet, kiktől sok bohóságot és elevenséget hall. Csakhogy mivel közös a háztartás, a paritás elve azt kívánja, hogy az öregúrnak is legyenek külön vendégei az emeleten, amelyekhez viszont Fesztyék mehetnek fel. Ezek is csupa ismerősök, az öregúrnak a barátai, tarokkpartnerei, ezek is a jókedvüket hozzák ide és csak a pénzét viszik el a gazdának. Itt jelenik meg koronkint a szombati tarokk-estéken Tisza Kálmán, ha polgári kimenőt kap, a jóízű Nedeczky István, a nem keverő Gajári Ödön, Dárday Sándor és báró Wassmer Adolf...”¹⁰²

A beköltözést követő idők emellett más, eddig ismeretlen örömökkal is kecsegtettek. Mikszáth jegyezte föl, hogy „...néha, ha vendég nincs, csupán kettecskén Fesztyvel be az éjféltre is eliszogatnak az »öt hektó«-ból (ennyit kényszerítenek ki a Svábhegyből). Két ember se unja meg magát, ha mind a kettő Komáromból való. Jókai igen jól tudott otthon az övéivel, akik nem feszélyezték, trécselni.” De ugyanígy látták mások is. Lőrinczy György emlékei szerint: „Soha nem láttam még két férfi között szebb és érdekesebb viszonyt, mint a költő-após és a festő-vő között. [...] Kétségtelen, hogy a költő igen

¹⁰⁰ A Feszty-szalon és a korabeli politikai élet kapcsolata bővebb vizsgálatot érdemel, amelynek értékelése külön tanulmányt igényel. – Jókai Róza, majd Feszty Masa is többször hangoztatta, hogy sem ő, sem Feszty ki nem állhatták a politikát. Feszty Masa így vélekedett: „A Feszty-szalon politikai színezetű csoportja, hivatásos politikusai: részint politikai pályát vállalt jóbarátai voltak, részint Jókai meghívottjai, vagy az ő kedvéért meghívottak. A Bajza utcai ház és a Feszty-szalon ebben is Jókai életkerete kívánt lenni elsősorban.” FESZTY–IJAS, *i. m.*, 69.

¹⁰¹ Utalás a Stáció utcai Laborfalvi–Jókai-otthonra.

¹⁰² MIKSZÁTH, *i. m.*, II, 10. feje., 149.

nagy, bár öntudatlan hatással volt a festőre. A hulló mag, amely Jókai pazar gazdagságú terméséből szétporzott, csodálatosan termékeny talajra esett Feszty lelkében. [...] És bizonyos, hogy Feszty is igen nagy hatással volt Jókaira, aki a fantáziáját tápláló szívócsápokat ösztönszerűen mindenhová kinyújtotta, ahol valami prédát sejtett. [...] Nem ismertem még egy családhoz tartozó férfiakat, akik olyan élvezettel el tudtak volna maguk között beszélgetni, mint ők ketten. Jókai elismert jó beszélő volt, azonban Feszty, aki nem adta ki minden energiáját az alkotásban, mint tette a nagy öreg, igen gyakran túltett rajta. Különös, hogy ezeknél az emlékezetes családi szimpozionoknál rendszerint Jókai volt a higgadtabb és Feszty a szárnyalóbb és színesebb fantáziájú fél. Feszty igen magyar vérmérséklet volt, végletekben csapongó, elementárisan őszinte, optimizmusában a világ egyik legszeretetremlétebb légvárépítője, aki el tudta ragadni hallgatóit és maga is meg tudott mámorosodni a saját gondolataitól. E tekintetben inkább Jókai regényhőseihez, mint magához Jókaihoz hasonlított, akit az örökös ünneplés és a publikum kíváncsisága óvatossá tett. Minden érdekelte és izgatta kettőjüket, ami magyar. [...] Ezt a tárgyat, a pásztorkodó, halászó, szántóvető és katonáskodó magyar paraszt életét, annak összes furcsa, kedves és nagyszerű vonatkozásait és lehetőségeit, ők ketten az éjszakába nyúló vitákon alaposan megbeszélték és aki hallgathatta őket, az egész életére szóló lelki benyomásokat vitt magával. [...] Meggyőződés szerint ez a hatás sokkal nagyobb volt, mint maga Jókai és Feszty sejtette. Midőn az élet elszakította őket egymástól, igen fájdalmas sebhely maradt mindegyikük lelkében. Ez a seb soha egyiküknél sem gyógyult be teljesen.”¹⁰³

A villába való átköltözés után nem sokkal megkezdődtek az 1893-ra tervezett, majd az 1894-es évek elejére is átcúsúzott nagy Jókai-ünnep szervezésének munkálatai és sűrű eseményei, melyet – Magyarországon élő költőnek-írónak még addig soha nem látott (és azóta sem jellemző) csinnadrattával – 50 éves írói jubileuma alkalmából rendeztek. „Megindultak szerte a Jókai-ünnepek – írta a közhangulatot tükröző Mikszáth. – Maga a székesfőváros már 1893-ban március 22-én díszpolgárnak választotta. Ezt a hódolatot sorba utána csinálták az ország többi városai. A megyék csak majd a nagy budapesti ünnepségre menesztenek küldöttségeket. Az egész ország Jókai-lázban nyüzsgött-mozgott. Az oskolás fiúk szavalatokra készültek. A kertészek ritka virágokat neveltek. A piktorok Jókai életéből vett epizódokat festettek. Kompaktorok, ötvösök és kalligrafusok cifrábbnál-cifrább kötésű és díszítésű albumokon törték a fejüket.”¹⁰⁴

1894-ben megindultak és évekig folytak a 100 kötetes díszkiadású Jókai-összes munkálatai. Mindeközben a villában a földszinten és az emeleten is átalakítások zajlottak, melyek áthúzódtak a jövő év első felére is. 1894 tavaszán¹⁰⁵ óriási érdeklődés mellett, versenyt futva az idővel, elkészült *A magyarok bejövetele* című, hatalmas körvázsonra

¹⁰³ A -cz. aláírású [CZÓBEL Ernő] cikk lelőhelye: Magyar Szemle, 1914, III, július, 68–69.

¹⁰⁴ MIKSZÁTH, i. m., II, 11. fejt., 153.

¹⁰⁵ Az ünnepélyes megnyitót 1894. május 13-án, pünkösddvasárnap, du. 3-kor tartották.

festett körkép, amely komoly anyagi kockázatokkal is járt, hiszen Fesztyék és Jókai is hatalmas pénzszegeket pumpáltak a saját tulajdonú vállalkozásba.¹⁰⁶

1895 elején pedig megrendezték Jókai 70. születésnapját. A Bajza utcai villában – szintén nagy publicitás mellett – Jókai születése napján, február 18-án (Mikszáth másutt 19-ét említ) tartották a Jókai által csak „gyászvacsorának” nevezett estet. Mikszáth emlékei szerint Feszty íróbarátai mellett Tisza Kálmán, Szilágyi Dezső, Csáky Albin gróf, az akkori miniszterelnök, Bánffy Dezső báró és a kultuszminiszter, Wlassics Gyula ültek az ünnepi asztalnál. Mivel Jókai rendes ebédlője kicsiny lett volna a társaságnak, tehát a földszintre költöztek le a vacsorához, a Feszty e célra földíszített műtermébe. „Fejedelmi mulatság volt ez. A kappannál (aki az egyedüli parlamenti egyéniség a holt állatok között) Horváth Gyula kezdte meg a Jókai érdemeit magasztaló tósztokat, szép, lendületes pohárköszöntővel, mire Jókai felelt [...]: Hetven évet éltem, de úgy rémlik előttem, mintha kétszer éltem volna. Egyszer már volt hazám, azután nem volt egy darabig, vagy ha volt, nem az volt – most másodszor megint az a régebbi hazám van, amelyik szabad, boldog. Egyszer már volt családom, de meghalt, egyedül maradtam. Most ujjában megint van családom.”¹⁰⁷ Ha valamikor, ezt most tényleg mondhatta Jókai, hiszen Fesztyék ekkor már hárman voltak;¹⁰⁸ Mikszáth szerint a kéthetes Masát, „a kis karonülőt fehér bársonyköpenyében a vacsora alatt mutatták be a vendégeknek.”¹⁰⁹

1895-ben állandósultak a Feszty-körkép körüli feladatok, s a nagyközönség érdeklődését újabb és újabb ötletekkel kellett fenntartani, hogy a vállalkozás a megnyitás utáni években is sikeresen működjék,¹¹⁰ s folyamatosan forgassa vissza a már beleölt és ráfordított pénzeket.

¹⁰⁶ „E körkép anyagi előállítására egy »betéti társaság« alakult, melynek elnöke gróf Andrássy Tivadar; igazgató beltagja Feszty Gyula építész; az épület tervével és kivitelével Kauser és Graf építésszek bízták meg. Budapest fő- és székesfőváros, a tanács pártolásával és a kormány beleegyezésével a városligetnek e kiváló helyét [a *Körkép* a mai Szépművészeti Múzeumnak a városligeti tóhoz közelebb eső szárnya helyén állt] csekély évi bérletért hosszabb évsorra engedte át e vállalat számára.” (VU, 1892/34, 589.) – A Feszty-körképről és a Gárdonyi Géza-féle *Pokol-körképről* bővebben KOVÁCS Ákos, *Két körkép (A Feszty-körkép. A pokol-körkép)*, Bp., 1997. – Jókai második házassága után derült rá fény, hogy Jókai pontosan mekkora magánvagyonnal erősítette a vállalatot.

¹⁰⁷ MIKSZÁTH Kálmán, *Vacsora a költőnél*, Újld, 1895/10, február 24., 178–179.

¹⁰⁸ WOHL Janka Justh Zsigmondnak szóló, fennmaradt leveleiben több alkalommal is pletykálkodik Fesztyné terheességéről. 1893. október 19-én kelt levelében: „Tudja már, [...] a »große Terz«-ból Dreiklang lesz! Szinte visszásnak tetszik – Mintha adresset tévesztett volna a gólya, azt a hatást teszi. Maga is mondja Fesztyné. Még nem hiszi, hogy igaz legyen.” OSZK Kt., Levelestár, a kéziratráti rájegyzés szerinti 107. levél. – „Fesztyné szörnyen únja már állapotát és – örülhet, hogy nem látja. Árpád pedig éjjel nappal dolgozik szegény.” D. n., OSZK Kt., Levelestár, a kéziratráti rájegyzés szerinti 132. levél. – 1894. január 2-i levelében pedig már a szülést jósolja meg: „Képzelse, én is szerepelek a Jókai jubileumban – de csak privatim. Úgy hiszem Fesztyné éppen akkorra tartogatja az »eseményt« – hogy »à point« nyujtsa át ajándokát – az unokát – a jubilánsnak.” (OSZK Kt., Levelestár, a kéziratráti rájegyzés szerinti 110. levél.)

¹⁰⁹ Uo. – Mikszáth Jókai-monográfiájában még idillibbre rajzolta a jelenetet. Ott Jókai „vacsora alatt egyszer csak eltűnt és a karján hozta be a kis Macát, aki kezeccskéivel átkarolta a költő vörös nyakát. Minden pórusan a boldogság érzése látszott kiömleni.” (MIKSZÁTH, i. m., II, 12. feje., 167.)

¹¹⁰ Feszty éppen elsősorban a *Körkép* ügyének népszerűsítésére és az – akkoriban még szokatlannak számító – reklámkampány kiötlésére és sikeres megvalósítására vette fel – Bródy Sándor ajánlására – titkárnak

Az 1896-os millenniumi nemzeti év novembere a nemzet költője, a dicső 48-as szabadságharc résztvevője és tanúja, a nemzet (Deák, Kossuth és Arany halála után jóformán egyetlen, egyedül maradt) szimbóluma, Jókai Mór számára – általános megdöbbenésre – több évtizedes képviselői múlt után óriási választási kudarcot hozott. „Jókai nem tagja a parlamentnek. Hogy történhetett az meg? A tavalyi év hőroza, kinek lábaihoz letette koszorúját az egész ország, nem jutott be az ország legfőbb tanácsába – hitetlenkedett Mikszáth. – [...] A nagy költő maga is megdöbbsent, hogy övele mi történt. Csak az tudja, aki harminc évig képviselő volt, mit tesz az, mandátum nélkül maradni. És csak most érzi, mi volt neki az immunitás. Milyen nyomorúságos parány az ember e képzeletbeli palást nélkül. Meg volt semmisülve, összetört, egy tengernyi keserűség hullámozott benne s még csak mutatni se lehet, mert komikussá lesz az ember”¹¹¹ – írta Mikszáth, megsejtve, hogy Jókainak (mint majd egyébként neki is) egy új nemzedék, egy új kor, s benne egy újfajta, kevésbé emberséges, de már a profi politizálás kihívásaira kellett volna választ találnia.

(*Szalon-tusa*)

Ekkorra, az 1890-es évek második felére a Bajza utcai ház már valószínűleg telis-tele lehetett apróbb, ki nem mondott sérelmekkel és sok-sok, önmagában talán nem túlzottan nagy jelentőségű megbántottsággal vagy csak alig titkolt, kisebb-nagyobb félelmekkel, megfáradó és feladott reménységekkel, az elhallgatottságban egyre mérgesedő fullánkosságokkal. Lakói a hangos, mindennapos jókedvben és állandó vendéglátásban – úgy képzelem – már nem találtak időt egymásra és a bensőséges, csak a szűk családi körben zajló, hajnalig tartó, haragkibeszélős és haragoldó borozásokra.

A Kossuth (az „óriások közül az utolsóelőtti, a legnagyobb”) halála körüli díszes emlékezések képei, jelenetei egy koros és szintén nemzeti jelképnek tekinthető ember számára még inkább a saját, nem túl régen végigélt ünneplésének képeivel kapcsolódhattak össze – s emlékeztethették mindegyre arra, hogy egyre kevesebb ünnepnap várhat már rá. A hihetetlen ünnepléssorozat megformálta ugyan Jókainak, a Nemzet Koszorús Írójának szobrát, kiemelte a mindennapok világából, az állandósult istenítési-istenülési procedúra pillanatokra ígérhette bár az örökkévalóságot, de az egyre több magányos és magára maradt órában Jókainak szükségszerűen eszébe kellett tölúlnia, hogy a még rá váró földi

Gárdonyi Gézát. Feszty ugyanis azzal az instrukcióval látta el frissen alkalmazott titkárát, hogy bármilyen eszközökkel, de hitesse el Magyarország minden lakosával, hogy nagy veszteség és mulasztás éri, ha valami módon nem sikerül meglátnia a Feszty-körképet. Az üzlet minden szempontból tökéletesen sikerült. Gárdonyi energiát, ötletet, humort nem kímélve propagálta a műalkotást, a látogatók tömege éveken át nem szűnő érdeklődéssel kereste föl a *Körképet*.

¹¹¹ MIKSZÁTH, i. m., II, 12. fej., 169.

világban egyre kevesebb földi öröm nyílt már neki, és akkor is halandó ember ő is,¹¹² ha az újságok folyamatosan azt bizonygatták, amit maga az isten-társ Merkur:

2004. CVIII. évfolyam 5-6. szám

Az ég küldöttét ünneplik a földön,
Kit, Zeüsz, szavad küldött le egykoron,
Hogy a költészet hajnalpírja gyúljon
Nagy, halhatatlan eszmeormokon.
Hogy játszi álmok tündérfátylát szőjje,
Egymásból csiholódják köny, mosoly;
S a fenséges szép bűvkörébe vonja
Népét a szó, mely szent ajkáról foly.¹¹³

Ha Jókaiiban a közös lakás gondolatát alapvetően az a remény táplálta, hogy ettől a két (majd három) szeretett fiattól, Rózától és Fesztytól földi örömeket: szeretetet, megbecsülést, elismerést kap, bizonyosan nem csalódott. Átéltette, hogy szeretik, hogy felnéznek rá, hogy minden plánum születésénél kikérik a tanácsait, sőt az ő nevét tűzik fel minden megindított vállalkozás élére, az ő sikert hozó tollával lendítik azt mozgásba. Jókai bármennyire nagy formátumú ember volt is – ahogy Mikszáth, Bródy és még számosan írták –, egész életében tényleg beleszokott önmaga ünneplésébe. Ahogy Herczeg megfogalmazta: „az ünnepeletetés volt Jókai megszokott érintkezési formája a külső világgal.”¹¹⁴ Nyilván nem is tudatosítva magában, mint a levegőt szívtá be – s ennek a legkisebb csorbulását is értetlen sértődöttséggel vette tudomásul. Ám lassacskán odahaza is valamiféle „istenülési” folyamat indult be, amelyben mindinkább a nemzeti szimbólum, s nem az idősödő ember jelent meg, s egyre kevésbé volt a házban olyan, akinek ideje, kedve, elég odafigyelése lett volna megérezni, hogy mikor és milyen arányban elegyítse az olimposzi istennek kijáró hódolatot (amire igenis igényt tartott) a legszemélyesebb, a belső kétségeket és félelmeket – legalább időlegesen – elaltató, meleg babusgatással és lélekgyógyítással. Jókai Róza nyilván ilyesmire utalt, mikor azt írta: „Ez az én nagy hibám. Bálványt csináltunk belőle, és ő azt megunta.”¹¹⁵ Majd később: „Azt akartuk, hogy bálvány maradjon és nem akartuk engedni, hogy a piedestálról leszálljon és ezzel mi, akik legjobban szerettük, mi szereztünk neki legtöbb keserűséget. Most már tudom, hogy nem így kellett volna tenni. Hiszen a görög istenek is hányszor leszálltak az olympról a földre, hogy néha emberek lehessenek.”¹¹⁶

¹¹² Rengeteg forrás számol be arról, hogy Jókait mennyire megtörte a hozzá közelállók halála. Már a kortársakat is foglalkoztatta annak megfajítása, hogy testvére, Eszter néne és felesége, Laborfalvi Róza elvesztése mellett miért éppen Rudolf trónörökös halála viselte meg olyannyira. – Vö. pl. MIKSZÁTH, *i. m.*, II, 10. fejj., 146–147.

¹¹³ CSERHALMI HECHT Irén, *Jókai jubileuma az Olympuson: Jupiter, Istenek, szellemek, köztük Arany, Petőfi és Jókainé*, Magyar Szalon, 1893/1894, 20. köt., 899–900.

¹¹⁴ *Góti*us, *i. m.*, 74.

¹¹⁵ JÓKAI Róza, *A Jókai-ház*, Jövendő, 1904/41, október 9., 5–8.

¹¹⁶ JÓKAI Róza, *A Jókai-ház*, Jövendő, 1904/42, október 16., 5–6.

Pedig egy öregedő ember esetében teljesen érthető, ha belefáradva az örökös otthoni zajoskodásba, ami egyébként sem volt soha igazán az övé, mindinkább a maga életének bezáruló lehetőségei kezdtek izgatni, s akár – előbb bosszúságot, majd – dühöt is érezhetett, hogy a bensejében forrongó félelmeket szerettei nem hajlandók észrevenni. Jókaiban a Laborfalvi Róza utáni időszak üdítő és addig szokatlan felszabadultsága és szabadsága egyre inkább terhes magára hagyottságnak értelmeződhetett.

Különösen, ha – egészen váratlanul és felkészületlenül – az ünnepi díszre olyan óriási sárfolt is fröccsent, mint az évtizedes Jókai-ünnep végén a költőre a választási kudarc. És ekkor – mi, emberek –, tudjuk, hogy milyen könnyedén átfordulhatott minden önnön ellentétébe. Lehet úgy érezni, hogy a gyermek nevelése körüli gondok, az amúgy szeretett és becsült barátok jókedvű és időt rabló szórakozása, Róza betegségei, Árpád nyüzsgő lobogása, a ház rendszertelen napirendje,¹¹⁷ a gyakori utazgatások (stb.) mind az ő egyre jobban szűkülő és fogyó életéből, alig kimért boldogságától veszik el a drága időt, és azt igazolják, hogy már nem számolnak vele. A korábban szívvel felkínált szellemi és anyagi segítséget visszamenőleg lehet áldozatnak érezni. Lehet őszintén úgy gondolni, hogy míg a beindítás időszakában – bezzeg – mindig szükség volt rá, addig a sikeres megvalósulási folyamatban már nem tartanak igényt sem a segítségére, sem a személyére, és lehet úgy látni, hogy az elvesztett képviselőséggel (előtte pedig az önként feladott hírlapszerkesztéssel, a kevesebb regényírással) megsokasodott szabadidő minden eltelt perce a feleslegességet és az odahaza elvesztett szeretetet is bizonyítja. Az pedig, hogy mindezzel tulajdonképpen egy új, tematikájában, kérdésfeltevéseiben, világlátásában és -értelmezésében, poétikájában, szerkezetalakításában, jellemábrázolásában, stílusában, humorában stb. egészen más, a korábban született Jókai-regényektől mindenképpen erősen különböző – egyre több vélekedő szerint: modernebb – írói látásmód kialakításához kapott lehetőséget, nem tudni, hogy mennyire boldogította, és képes volt-e kárpótolni.¹¹⁸

Ebben a lelkiállapotban minden újabb közeledési kísérlet a családdhoz, a társasághoz még nagyobb jelentőséget kapott, mert egyben sok egyébbel is terhelődött; a próbálkozás sikertelensége pedig fájó igazolásnak mutatkozott. Márpedig ilyesfajta – a résztvevők leghőbb csodálata mellett és legjobb akarata ellenére – rosszul sikerült, Jókait megbántó és őt meg nem értő közeledésről több feljegyzés is született. Herczeg Ferenc még csupán annyit jegyzett meg, hogy: „...reám mindig egy valószínűtlen álomember benyomását

¹¹⁷ Vö. pl. PISKÓTY Isváné Lidike emlékezésével, aki hat évig szolgált Fesztyéknél mint szakácsnő: „Az ebéd csak ritkán volt ugyanabban az időben, mert hol Jókai méltóságos úr írta valamelyik regényét, hol Feszty Árpád dolgozott egy festményén. Azután sokszor megtörtént, hogy a csöpp Feszty Mariska aludt és ilyenkor Jókai nem engedett addig ebédelni, amíg a kislány fel nem ébredt szenderegéséből. Bableves malackörömmel, csikoskáposzta és túróscsusza voltak Jókai kedvenc ételei, amelyekhez mindig ivott egy pohárka ásványvízzel kevert vörösbort. Amikor valahova utazott, mindig hozott nekünk ajándékot magával. Brüsszelből valódi brüsszeli csipkét – Bécsből pedig pénztárcákat hozott a személyzetnek. [...] Nyáron, mikor Fesztyék utazgattak, mi Jókai Mórral kimentünk a svábhegyi villába. Két inas, egy szobalány és én voltunk vele. Sokszor megtörtént, hogy a méltóságos úr csillagot vizsgált egy nagy látszóval és mikor egy újat talált a sok között, behívott minket, hogy nézzük meg az új csillagot.” (Új Magyarország, 1938. március 10.)

¹¹⁸ Az idős Jókai modernségéről, újító törekvéseiről a legérzékenyebb elemzéseket nyújtó munkák a közelmúltból: FÁBRI Anna számos írása, valamint FRIED István, *Öreg Jókai nem vén Jókai*, Bp., 2003.

tette. Csodás, mélabús báj ömlött el a lényén; megközelíteni egyáltalán nem lehetett, mindig bizonyos távolság maradt közte és az emberek közt. Talán azért is, mert ő maga is mindvégig előkelő idegen volt a földi életben. [...] oly hódolattal vették körül, amilyenben talán csak a bibliai pátriárkáknak lehetett részük.”¹¹⁹ És úgy vélekedett, hogy: „Jókai otthonosabban érzi magát svábhgyi nyaralójában, szőlővenyigéi közt.”¹²⁰

Justh Zsigmond arra emlékezett, hogy: „Ott vacsoráltunk egy este náluk vagy húszan, írók és művészek. A vacsora alatt folyton mi fiatalabbak beszéltünk, csak hogy hajba nem kaptunk dekadentizmus, realizmus, impressionalizmus és másféle »izmus«-ok felett. Ő csak hallgatott és ajkain egyforma nyugodt mosoly, szemeiben jóakarát. [...] A vacsora végén [...] odavezetett a dolgozószobájában álló óriási könyvszekrényhez, a melyben háromszáz kötet könyv felhalmozva – mind tőle.

– Ezt csináljátok utánam, fiaim.”¹²¹

Adorján Sándort viszont jóval komolyabban elgondolkodtatta és hosszabb elemzésre készítette a társaságban egyre inkább csak eltévelyedett idegenként topogó Jókai dolga: „Pedig épp Jókain láthattam elég gyakran, hogy nagy embernek lenni vajmi keserves dolog. A mikor a talentum kezdi az emberét a többi közül kiemelni, bizonynyal hoz neki valami kellemes, hiúságra hízelgő, jól eső, őt magát önérzetessé, büszkévé tevő érzést. De a mikor ez a talentum már általánosán elösmert, és tulajdonosa már kétségtelenül nagy ember, akkor jön az u. n. nagyság átka. Ha egy társaság gondtalanul mulat és nagyokat nevet magában, – egyszerre elcsitul, merevvé, ünnepélyessé, ceremóniássá lesz, a mint a tisztelt nagyság közibük lép. Hajlonganak előtte, megbámulják, mint valami csudát, tudakozódnak is egy kissé félénken becses egészsége után, de hogy egy jóízű szót mernének vele váltani, arra alig van eset, mert senki sem akar szerénytelen vagy toladó lenni. Pedig a szegény nagy ember olyan hálás volna érte, ha néha, vagy akár lehető gyakran bánnának vele úgy, mint közönséges emberrel s ne ünnepeljék mindig. Igyekszik ő is belevegyülni a tréfálkozásba, de mihelyt észreveszi, hogy minden mondasára egész udvaroncز készséggel kacagnak, pedig okuk sem volt rá – elhúzódik és marad magában az ő bámult, de gyakran vajmi terhes nagyságával. Az utcán mindenki köszön neki; akárhova megy, úgy kell viselnie magát, mintha valami népes utca kirakatában ülne; s nyakkendőjét ép úgy megbírálják, mint magáncselekedeteit, a melyekhez tulajdonképen senkinek semmi köze nem volna.”¹²²

Jókai igazi befogadása a Feszty-szalomba – valahol az 1890-es évek közepe tájától már – ha mindannyian nagyon akarták is volna – mégsem járhatott sikerrel. A Bajza utca lakói már semmiképp nem érthették meg egymást. Jókai láthatóan és kézzel foghatóan – a házigazdák és a vendégek teljes megbecsülése és az iránta való tisztelet állandó fenntartása mellett – már tényleg más világban élt, és egyre kevésbé találhatta meg Feszty-ékkel és a társasággal a közös hangot. Pekár Gyula – elképzelhető, hogy elhangzott sza-

¹¹⁹ *Gótikus, i. m., 74.*

¹²⁰ HERCZEG Ferenc, *Jókai Mór nál*, Magyar Szalon, 1893/1894, 20. köt., 701.

¹²¹ JUSTH Zsigmond, *Jókai nyomai*, Magyar Szalon, 1893/1894, 20. köt., 723–731.

¹²² ADORJÁN Sándor, *Jókai közéről*, Magyar Szalon, 1893/1894, 20. köt., 751–754.

vaiban nem, de hangulatában biztosan hiteles¹²³ – visszaemlékezésében már-már a morbiditásba forduló jelenetet rajzolt meg: „...roptuk a táncot [...] de ekkorra már taps némította a cigánymuzsikát s mindenki a lépcső felső fokára pillantott, melyen olympusi mosollyal ajkán a hálókabátos, nyári parókás Móricz bácsi jelent meg. Nosza felugrottunk hozzá, s Herczeg Ferenczel együtt diadalban hoztuk le őt a hódoló társaság közé. Az iménti vigadók halotti csendben, némán sereglettek széke köré. Ő felvetette álmodozó kék gyermekszemét s halkán szólt: Aludtam már, de felébredtem. Sándorral álmodtam. Igen, Petőfi Sándorral. És sose láttam őt olyan elevennek, sose éreztem oly végzetszerűen, mint az imént, hogy mi ketten voltaképp két testben egy ikerlélek voltunk. [...] Castor és Pollux, a 48-as magyar ifjúság kettős Janus-arca! Ő a viharok kardos prófétája, ki a harcok csalogányainak, a trombitásnak a szavára ügyelt s vérrózsákat tépett le férfikebléről... Én Világos után a sebzett nemzet ápolója, ki mesemondó szavammal igyekeztem fájdalmát csökkenteni s a magyar egyensúlyt a lelkeknek visszaadni, jót tettem-e? Ezt ti bíráljátok. Én nektek ma csak egy vallomással tartozom, azzal, hogy engem Segesvár óta szívdobogtatóan kísértett Sándornak a hozzám írt csodás verse, mely úgy kezdődik: »Miért szeretsz te engemet, kit annyian gyűlölnék?...«”¹²⁴ Nem tudhatjuk, hogy a jelenet hihetetlen és üzenetértékű különösségét (sőt – ha akarom – nevetségességét) – éppen a megmerevedő tisztelet és a szoborszerűvé formált, általuk már megszokott Jókai-kép miatt – vajon nem Fesztyék vették-e észre a legkevésbé.

Feszty Árpád és Jókai Róza ezt a hatalmas törést nyilván nem, vagy évekkel később vette csak észre. Az egymás iránti szeretet és az együttlakás miatt úgy gondolhatták, az ő gondjaiknak Jókai ugyanúgy részese, s ő is látja és megérti, hogy a mindennapok nehézségei: a gyereknevelés, a házaspár közötti esetleges érzelmi távolodás,¹²⁵ az átépítések, a hatalmas villa fenntartására szükséges pénz előteremtése, a beindított vállalkozások működtetése, az – a szalon roppant sikeresen megvalósított reklámjának és a sajtó erejének következtében beérkező – folyamatos megrendelések szállításának gondjai mennyire felőrlik idegeiket, idejüket, energiáikat és tehetségüket. Saját korukat és habitusukat például véve bizonyosan hittek abban, hogy a baráti összejövetelek balzsamszerűen eny-

¹²³ Herczeg véleményének értékesebb megítélését – sok egyéb kérdéssel együtt – a Fábri Annával való, inspiratív beszélgetéseknek köszönhetem.

¹²⁴ PEKÁR, i. m.

¹²⁵ A Feszty és Róza között elhidegülésre egyedül Gozsdu utalt. Gozsdu szerint Feszty valójában élete végéig Jászai Marit szerette, aki – Rózával ellentétben – mindig inspirálni volt képes őt. Gozsdu azt is állítja, hogy Feszty emiatt adta volna ivásra a fejét. Az események után hosszú évekkel született emlékezéseiből azonban nem derül ki, hogy azok mely időszakból származnak. – Gozsdu állításait áttételesen megerősíthetik azok a híradások, amelyek Róza állandó fejfájásairól szólnak, illetve arról, hogy a 90-es évek második felétől Róza és Árpád rendszeresen nyaraltak, utazgattak külön-külön is. Róza és Masa emlékezéseiből kiolvasható az is, hogy a két nő sokszor elégedetlenkedett a Fesztyt elővevő (a „felpörgéses” időszakokat követő) lustasági (depressziós?) rohamok miatt, valamint mindketten úgy érezték, hogy Feszty a pénzkeresés miatt szétforgácsolta tehetségét. – A Feszty ivászatára vonatkozó megjegyzést megerősítheti WOHL Jankának egy Justh Zsigmondnak írt, évszám nélküli levele: „Nürnbergben egész véletlenül találkoztam Feszty Árpáddal, ki »bummlizni« ment, a helyett hogy, amint kellett volna, orvost konsultáljon Bécsben – Félek, nagyon félek, hogy *nagy beteg!* – Meg is írtam Rózsának, hogy igyekezzék vele maradni...” (É. n., július 31., OSZK Kt., Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 168. levél.)

hítik a „kiválasztottak” megterhelő szellemi és fizikai fáradozását, valamint stimulálják vagy éppen levezetik a művészi tehetség lobogását, még ha ennek – előre ki nem számítottan – az lett is az ára, hogy önmaguk legbensőbb érzelmi világának és személyes kapcsolatuk háromszögének bizonyos érzelmi részét kellett érte feláldozni. És persze nem kizárt, hogy a napi együttélés súrlódásai bennük is sok tüskét hagytak, s akarva-akaratlan maguk is mind inkább beleuntak a nagy ember, a „nemzeti ereklye” örök csodálatába vagy a Jókai személyes megjelenését követő feszengésekbe.

Hosszú ideig sokkal szembetűnőbb volt, hogy a szalon – a terveket is túlszárnyalva – kitűnően működik. Az előkelő vagy extrém vendégek jelenléte nagyon fontos kapcsolati tőkét jelentett, s ennek csak az egyik részét tette ki a megrendelésekben, közös vállalkozásokban, politikai és hivatali előrehaladásban, kiosztott díjakban és felkínált lehetőségekben mérhető anyagi-egzisztenciális gyarapodás. Ennél sokkal fontosabbnak számított, hogy a kiválasztottakból álló társaság a szalonba lépve még inkább megerősödött szellemi kiválasztottság-tudatában, s ez folyamatosan dinamizálta önmagát; külön-külön is a szalon tagjainak, valamint – összesítve mindannyiuk hírét-nevét-befolyását – az egész szalonnak az imázsát. A szalon (azaz Feszty és Róza, és mellettük Jókai) – nem kis részben a kiváló sajtóvisszhangnak köszönhetően – nagyon hamar elérte, hogy a látogató nem pusztán egy baráti társaságba lépett be, hanem a modern művészelit csapatának kiválasztott és beavatott tagjává vált, tehetsége pedig igazi elismerést nyert. De a szóra-kozáson, az anygali házigazdákon, a bűbajos és tehetséges vendégseregen, a nívós művészelőadásokon, a anyag, a korban extravagánsnak számító (de még csak elemeiben dekadens) és szokatlanul modern elegancián és a felkentség, a rátermettség átélhető reprezentálásán felül (egyre nyilvánvalóbban már csak a Fesztyék szalonjában) a vendégek valami olyasmit is megkaptak itt, amelyet egyetlen más szalon sem kínálhatott.

A szalon – rövid, átmeneti időre – azt az illúziót adhatta, hogy a különböző művészeket, tudományágakat lehetséges az embernek (vagy egy szűk elitcsoportnak) átlátni, együtt élvezni, s egymásra hatásuk eredményeit felhasználva ezt sors-, nemzet-, művészetformáló érdekek szerint alakítani és koordinálni. Az idelátogatók éveken keresztül hittek benne, hogy a szalonban valami nagy nemzeti ügynek a részesei lehetnek. Hitték, hogy a szalon lassanként az országnak azt a vezető elitjét gyűjti egybe, amelyre – a nem túl távoli jövőben – rá lehet bízni az ország politikai, de főként művészeti-kulturális, valamint morális, ízlés- és mentalitásbeli vezetését. S akik pontosan tisztában voltak azzal, hogy a modern, nyugat-európai szintű, új Magyarországot – mely az ősi, született nemzeti arisztokrácia és a szellemi arisztokrácia összekapaszkodó erejéből és tehetségéből épül majd fel – az ősi magyar eredet megkeresésével, a magyar vér, a magyar ész és a magyar tehetség felkutatásával és állandó szorgalmazásával lehet majd megvalósítani. Ez a fanatikus hit és akarat pedig olyannyira erős és kisugárzó volt, hogy képes volt beépülni a szalon imázsába és átragadni a szalon vendégeire is, akik akárcsak egy nemzeti intézménybe léptek a szalonba. „Irodalmi szalon? – elmélkedett Pekár Gyula. – Amily könnyű fejlődésű, természetes valami ez a nyugaton, főként a Mesdames du Deffand,

Geoffrin és De Lesaniasse francia világában, oly nehéz feladatnak mutatkozott ez mindenha nálunk.”¹²⁶

De ehhez – a korabeli sajtó komoly segítségével – a szalonalapítók összetalálkozása és a köztük való viszonyrendszer nagyon szerencsés konstellációja kellett. A sikerhez ugyanannyira szükség volt a bulldog-elszántságú, extravaganciát sem nélkülöző, művészi tehetségét feladó s ezért valami kárpótlásra vágyó Rózára, mint az erős 48-as családi indíttatású, ősmagyarágát kereső, mindenkit elbájoló Fesztyre és az 1880-as évektől a piacosodási irodalmi szisztéma irányában is tájékozódó,¹²⁷ mindinkább nemzeti jelképpé növe Jókaira.

És az is égetően fontos volt, hogy annyira szeressék és annyira megbecsüljék egymást – másképp a nagy tervek még ideig-óráig sem sikerülhettek volna. „Három nagy fantázia és még nagyobb kedély került itten egy föld alá – ahogy Bródy Sándor írta. – Az első még mindig boldoggá akarta tenni a világot, a második csak Magyarországot, a harmadik, az asszony, csak a családja örök és megzavarhatatlan boldogságát kontemplálja és végig nézve a száz öles udvarkerten, mondja: Ebből megcsináljuk a Paradicsomot! [...] A festő enged, a költő is enged a maga álláspontjából, hamar megegyeznek, nagyon is egymásnak való emberek. Az egyik a honfoglalást írja versekben, a másik meghódolt és elesett tótokkal, némettel, törökkel és vitéz magyarokkal népesíti be éppen mostan a milléniumra végszámra szőtt vásznakat. [...] csupa magyar dolog...”¹²⁸

Az pedig, hogy Justh halála és Jókai kedvetlen kiszorulása után¹²⁹ a szalonban az eszmei megalapozottságot a mind pátosztelibb, de egyre kiüresedtebb 48-asság hangsúlyozása, a divat-historizmus kedvelte díszletek és a sziporkázó, de egyre magamutogatóbb ötletek kezdték mind jobban kiváltani – mindezek után szinte természetes.

Hármuk közül láthatólag leghamarabb (Róza és Árpád előtt sokáig észrevétlenül) Jókainak üresedtek ki a szalonélet nyújtotta lehetőségek, és ez jó pár évvel korábban megtörtént, mint a második házasság körüli botrányos távozás közös otthonukból. Az együtt-lakást minden valószínűség szerint pontosan az egymás iránti szeretet (és talán a megszokás) tartotta még évekig életben.¹³⁰ A szalon – magam is úgy gondolom – korlátaival, esendőségeivel, esetenkénti túlkomolykodásával, olykori infantilizmusával, ügyetlenkedéseivel is fontos feladatot teljesített, és lassú kiüresedését a szalon vendégei vették észre legkésőbb. S ha ez így történt, hiába őrlődött Feszty Árpád: „...kérdés az, hogy az ember nyakába vegye-e a világot – vagy itthon maradjon magyar művésznek – aminek indult – és amire az egész eddigi életét – megengedem hogy bolondul – bázírozta. Hosszú ideig

¹²⁶ PEKÁR Gula, *A Feszty-szalon*, Újld, 1925/4, január 25., 85.

¹²⁷ Jókai ilyen vállalkozásairól bővebben írtam idézett tanulmányomban.

¹²⁸ BRÓDY, i. m., 372–374.

¹²⁹ Justh Zsigmond 1894 októberében halt meg.

¹³⁰ F. Almási Éva forrásközlő kötete után a 2004-es Jókai-évforduló kapcsán megújultak a második házasságára vonatkozó és a szerteágazó örökösödési és hagyatéki ügyeit vizsgáló levéltári kutatások. (Elsősorban Lugosi András levéltári kutatásaira kell utalni. Lugosi András figyelmeztetett rá, hogy a várakozáshoz hozzájárulhatott az is, hogy a korabeli törvény szerint Jókai nem vehette el Grósz Bellát, amíg az be nem töltötte 18. életévét. Jókai elköltözése Bella 18. születésnapja után nem sokkal történt.)

azt hittem, hogy ez nemzetem iránti kötelességem – most pedig belátom, hogy veszett fene – csak kellemetlen alakká váltam ezzel a hóbortos ideámmal.”¹³¹

Mert a szíve mélyén azért a korban egyedülálló Nemzeti Szalon létrejöttét és ideig-óráig való fenntartását – bármilyen keserűség élt is benne – mégsem bántotta meg Feszty Árpád. És Jókai Róza sem. És talán Jókai Mór sem.

¹³¹ FESZTY Árpád levele – K. Lippich Eleknek, d. n., OSZK Kt., Levelestár, a kéziratári rájegyzés szerinti 30. levél.